

RECENZE

Jan KLÁPŠTĚ – Tomáš KLÍR – Ivo ŠTEFAN (eds.)

Krajina středověké Prahy

Praha, Academia 2024, 854 s., ISBN 978-80-200-3440-3.

Město a krajina bezděčně navozují protiklad. A přece tvoří jednotu. Tím spíš to platí pro středověké město, svázané se svým zázemím mnoha existenčními pouty.

Takovou otevřenou čítanku nabízí středověká Praha. Od rané, útlé a téměř zapomenuté práce Františka Palackého (*Stručné dějiny Prahy*, Praha 1983) a zejména od vydání díla Václava Vladivoje Tomka o pražských dějinách i místopisu se poznatky o středověké Praze zmnožily. Do diskursu vstoupily další obory včetně přírodovědných. V souhře mohou dát celistvější pohled i na jevy a procesy, které dlouho zůstávaly doménou „klasické“ historie.

K uvedenému proudu se bez deklarativní okázalosti přihlásila i publikace o středověké Praze a její krajině. Redakce se ujali archeologové s citem pro hledání historických souvislostí. K Janovi Klápště se připojili Tomáš Klír a Ivo Štefan, všichni z Ústavu pro archeologii Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Potěší i výbava publikace: multioborové zaměření si vyžádalo typově širokou dokumentaci. Přílohy obsahují rovněž soupis pramenů a literatury.

Úkol, jak z velké tříště dílčích poznatků a sond sestavit funkční, sdělný a hlavně soudržný obraz, si vynutil rozčlenění do tří, potažmo čtyř stěžejních okruhů.

Výklad zahajuje oddíl nazvaný *Centra a jejich krajiny v raném středověku* (I.) a rozsahem i pojetím v něm dominuje úvodní kapitola Ivo Štefana (*Hledání středu: proměny centrality v pražské kotlině a jejím okolí v raném středověku*, s. 15–139). Nezapírám, že právě tyto partie jsem pročetl se zvýšeným zájmem. Jednak z pohle-

du člověka, který jako mladý adept historie byl „u toho“, když se tvaroval donedávna obecně respektovaný model raného přemyslovského státu (Jiří Sláma, Dušan Třeštík), jednak z pozice účastníka diskusí nad počátky přemyslovských Čech.

Složitě a členitě materii vtiskl Ivo Štefan primární, ale zároveň efektní a neotřelý koncept, totiž představit dlouhou cestu „pražské krajiny“ od množiny pravěkých a poté raně přemyslovských center k prosazení Prahy jako bezkonkurenčního politického a urbánního centra nejen středních, nýbrž celých Čech. Než se Praha a její krajiny mohly v této optice vyrýsovat, prošly složitým a ne vždy jasně čitelným vývojem.

Málo se překvapivě ví o hlavních adeptech na roli pražského centra v pravěku a nejranějším středověku, o hradištích v Praze-Šárce, Hostivaři, Bohnicích-Zámkách, Butovicích (srov. Tab. 1, s. 25). Shoda dnes panuje aspoň v tom, že během 9. století životnost těchto mohutných útvarů končila, do 10. věku aktivně nevstoupil žádný z nich. Nástup Přemyslovců a síť jejich raných hradů vtiskly pražskou oblast do nových souřadnic.

Vytyčení a fungování přemyslovské domény patří k důležitým mezníkům Prahy i celé země. Před bezmála půlstoletím doménu popsal a její roli v etatizačním procesu vytknul Jiří Sláma († 2020), kmenový člen téhož Ústavu jako trojice autorů. Po desítky let platily Slámovy teze ze pevný středobod v moři nejistého, teprve v posledních dekádách se začaly jejich konstrukční prvky relativizovat a hledat jiné alternativy vzníkání a tvarování jednotného českého státu. Rozumím-li dobře, právě výsledky z Královic a Vnoře vrátily úvahy o genezi scelovacího procesu do „slámovských“ východisek, byť to úpravy a dílčí modifikace předem nevylučuje. Dátování, vzhled i funkce opevněných poloh v Královicích i Vnoři totiž dobře zapadají do rámce přemyslovské domény, nyní i s Královicemi a Vnoří (jejich soudobé názvy se do raných sepsání nepronikly, nebylo proč).

Ani Ivo Štefan nepochybuje, že rané hrady prvotního „Pražska“ byly těsně svázány s avansujícími Přemyslovci. Avšak spíše než by podléhaly jedné autoritě, sloužily i ostatním členům rodu, který byl asi početnější, než dovolují prameny soudit. Doména i její hrady by se jako celek daly označit za kolektivní vlastnictví potomstva bájného Oráče (s. 42–43). Zároveň Štefan připouští, že hrady v doméně sloužily jako „veřejné“ objekty integrující mnohem širší společenství“ (s. 49). Ano, ale teprve v mladších fázích, jichž se však Levý Hradec nebo Budeč nedočkaly, dílem jen Staré Boleslav, Tetín a jistě Mělník. Ke konci 10. století, když rané hrady splnily historické pověření, mohly v podmínkách jednotného teritoriálního státu přetrvat jen ty životaschopné.

S knížecí doménou jsou provázány dvě další kapitoly. Ivo Štefan a Jan Hasil v nich zevrubně pojednali o hradištích z Prahy–Královic a Prahy–Vinoře. U dvojdielného královického areálu zaujmou, kromě jiného, výpočty o masivním a z nemalé dálky taženém transportu opuky, byť nahraditelné místním prachovcem. Ptámeli se proč, tak odpověď se nenabízí. Opět to nedá než oživit úvahu, jak mladá knížecí autorita (a je to obecnější jev) i skrze zátěže a robotní břemena zpevňovala „státní disciplínu“, což se později přelévalo do imunitních frází o zvolňování ze zemských úvazků „stavět a opravovat hrady“.

Solitérní elitní dívčí pohřeb se šperky velkomoravského rázu (jemu dále věnován zvláštní medailón), halová stavba severského typu a rozlehlé pohřebiště dominují hradišti ve Vinoři, rysy obou míst však zůstávají společné. Na rozdíl od královického hradiště postrádá opevněné sídliště ve Vinoři doklad o sakrální stavbě. Novověké kartografické náznaky to nemohou nahradit. Na druhé straně by se mohlo přihlídnout k registru papežských desátků z druhé poloviny 14. století, podle nichž platil vinořský farní kostel 45 grošů, druhou nejvyšší sumu v celém brandýském děkanátu.

Moderní archeologický výzkum by nebyl úplný, pokud by nenabídl rozborů rostlinných a živočišných mikrozbytků. Nevyjímaje Královice i Vinoř (příspěvky René Kyselého, Adély Pokorné). Je už jinou věcí, že historik takové závěry nelehce vstřebává. Jak složitá, kostrbatá a ne vždy exaktně jednoznačná může být taková cesta, ukazuje studie Petra Pokorného o vývoji krajiny v okolí Vinoře na základě palynologických analýz.

Ústupem raných přemyslovských hradů Štefanův text nekončí, sledování centrality v pražské krajině mělo pokračování. Hodně námětů k promýšlení nabízí zvláště partie o hospodářském podloží „knížecích Čech“. S vývody Ivo Štefana nemusí vždy každý a pokaždé souhlasit, vcelku však nabízí soudržný obraz. Ale nebral bych se vším vsudy třeba starší pozorování o majetkové skladbě pražské oblasti na přelomu 14. a 15. století (s. 86–87), neboť takový odhad nepočítá s podprahovou účastí zákupů, pronájmů, zápůjček, ručení, zástav, dlužních úpisů apod.

Byl bych také skeptičtější k většímu rozšíření režijních dvorů, o němž Ivo Štefan uvažuje (s. 102–103). Do takových položek jistě patří otazníky kolem tak řečené služebné organizace, jejíž smysl se odvíjí od jiných alternativních možností, jak zajistit raný stát v jeho hmotných potřebách (s. 104–105). Přiznáme-li větší váhu trhu a režijním dvorům, tak „služebný“ segment slábne, a naopak. Více by se přitom mělo rozlišovat mezi výrobou a službami, protože výkon služeb se musel ze

své podstaty vázat k něčemu či někomu, tj. v našich souvislostech k hradu, dvoru, místnímu ústředí.

Zhutnělý výsledek vtiskl Ivo Štefan do schematického modelu proměn centrality ve středních Čechách od 8. do počátku 13. století (s. 124). Zřetelně v něm postihl dlouhodobý trend, jenž posléze vyústil v ustavení ve středověké Evropě zcela unikátního víceměstí. Svých partií se zhostil se znalostí věci a elegantně, třebaže musel balancovat na hraně mnoha neznámých.

Součástí prvního oddílu je příspěvek Zdeňka Neustupného *Topografické podklady k rekonstrukci zázemí raně středověké Prahy* (s. 140–163). Volně souvisí s textem Ivo Štefana, má ho zřejmě doplňovat, přes velkou pracnost a vloženou energii jsem však na rozpacích, jak se svazkem 16 kartografických sond pracovat. Mají výpovědní hodnotu, pokud ryze technicky evidují archeologické nálezy (obr. 1–3), případně stavebně-historické doklady (obr. 5). V jiných námětech selhávají, nemluvě o potížích se sdělností a přehledností. I práce s početnými falzy má svoje specifika, navíc nerozumím, proč citovat z antikvovaného prvního svazku *Regest*, když je k dispozici novější (neříkám, že moderní) Fridrichův *Codex diplomaticus*. Pokud jde o predikáty rané šlechty (obr. 7), některé údaje se zjevně neváží k „urozenému“ přídomku, nýbrž k domicilu (Janis z Michle, Bohumil z Holešovic).

Hrady, hradiště, centrální místa i raná města tvoří jen menšinovou výseč středověkého osídlení. Proto se další oddíl, nazvaný *Kapitoly o vesnickém prostředí v krajině středověké Prahy* (II.), zaměřil na existenční bázi středověké společnosti, totiž na obilnářsko-živočišnou oblast spojenou s venkovem. Shodou okolností byla právě před 40 lety otištěna pilotní studie k této dosud méně zastoupené problematice (J. Klápště – Z. Smetánka – Z. Dragoun, *Příspěvek ke studiu zemědělského zázemí středověké Prahy*, Archeologické rozhledy 35, 1983, s. 387–426) a jeden z autorů, Jan Klápště, se výrazně vepsal i do pasáží nové publikace.

Po úvodní bilanci a ocenění nejstarších písemných svědectví vytkl koncepci dalšího postupu. Namísto snahy o plošné vykrytí agrárního zázemí „velké“ Prahy, která by mohla vyústit do průměrování, volil cestu analytických vstupů, každý s důrazem na specifický jev či projev. Celý text křížuje barvitá paleta obtíží, s nimiž se rurální archeologie v minulosti potýkala a stále potýká.

První a také nejobsažnější pojednání mívá k pražské Liboci na západním okraji Prahy (J. Klápště, L. Rytíř, P. Kacl). Zemědělsky příhodné místo s lesem *Malešov* se brzy ocitlo v hledáčku majetkových zájmů nedalekého břevnovského kláštera. Archeologické odkryvy spojují počátky trvalého osídlení již s raným slovan-

ským obdobím, poté však nastává hiát, takže až v 11. století navazuje vlastní a nám známé středověké osídlení s kostelem. Libocký medailón doplňuje pětice přírodovědných detailů. Druhé zastavení se váže k raně středověké zemnici z Butovic, třetí k artefaktům z Hodkoviček na vltavském pravobřežní (obojí J. Klápště). Svazek kolektivních pojednání obrátil pozornost k nepříliš všednímu jevu, který se podařilo zaznamenat hned v několika vsích okolo Prahy (Ostrov u Záp, Kbely, Běchovice), totiž k příkopu s plochým dnem.

Interpretačního vyhodnocení takto nastíněných tematických okruhů se ujal Jan Klápště (*Hledání souvislostí*, s. 495–508). Nejprve se vrací k osídlení v Liboci, které se po proluce 9. a 10. století trvale oživuje a stabilizuje teprve později, byť ještě s možnými proměnami svých stanovišť. Ohledně sídelní mezery poukázal na souběh s odkryvy v rovněž pražských Čimicích.

V každém případě i libocký vzorek prezentuje výseč z dlouhého a někde složitějšího procesu, než se osídlení usadilo zhruba ve dnes známé zástavbě, přičemž jako stabilizační faktor mohla působit stavba kostela. Příběh pozdní zemnice s kamennou pecí z Butovic zahajuje exkurzy do stavební podoby středověké vesnice a užití kamene, v rozvedení se způsoby nosných konstrukcí. Datování skromných stop po areálech ohraničených příkopem je velmi obtížné, v pražském regionu se pohybují ve volném rozmezí od 11. do 13. století. Po vyloučení jiných možností je Klápště spojil s chovem dobytka, navíc v jejich zjištění spatřuje majetkový doklad. Mohly sloužit za součást hospodářských dvorů, hojně vystupujících v pražském zázemí od 14. století. Jako námět se však nedá vyloučit ani vztah ke společnému zařízení celé vesnické obce, což by spíše odpovídalo staršímu středověku. Komparativního rozvedení se dočkaly artefakty z Hodkoviček.

Sondy do krajiny středověké Prahy, do její agrární zóny, skoro neznatelně vrůstající do „města“ (to platilo dlouho, jak vtipně navozuje fotografie na obálce), stvrzují klíčovou roli strukturálních změn s těžištěm ve 13. století. Sídelní vývoj pražské oblasti byl přitom nedílnou součástí celozemských trendů. Díky blízkosti velkého urbánního centra (nebo lépe center) tam život všestranně akceleroval mnohem silněji, než na periferiích.

V tomto momentě nastupuje oddíl *Město a venkov ve vrcholném a pozdním středověku* (III.). Možná by tématu slušel dynamičtější název, který by vystihl podstatu symbiózy urbánního a rurálního sektoru.

Z trojice studií se v prvních dvou autorsky představil Tomáš Klír jednak námětem *Zázemí vrcholně středověké Prahy* (s. 521–572), jednak *Lokačnými aktivitami pražských měšťanů* (s. 573–603). Úvodní stať cílí na postižení hlavních rysů in-

terakce mezi středověkou Prahou, sestávající navíc z několika právních obcí, a na druhé straně jejím venkovským okolím.

Tomáš Klír nejprve charakterizoval hlavní modely obecně i speciálně chápané centrality s důrazem na podmínky středověkého velkoměsta, mezi něž se dá směle vřadit i Praha. Následně přikročil ke stanovení rozsahu a zonace pražského zázemí se zapracováním úvah o spotřebních nárocích takového kolosu, jakým bylo ve 14. století pražské souměstí. Od středu do zhruba 15 km by ideálně sahal vnitřní okruh pražského místního trhu, vnější by se zastavil na hranici cca 30–40 km.

V popředí zájmu se ocitnul zvláště obilní trh, o němž se dá říci něco víc. Srovnáním mohla posloužit exaktnější data z raného novověku, jako tereziánský katastr. Méně výpovědní je dosah pražského trhu s masem, lépe se naopak daří vykroužit oblasti, které zásobovaly Prahu dřevem (obr. 4, s. 539). Díky časnému odlesnění blízkého pražského zázemí nutila potřeba sahat do vzdálenějších „lesních“ regionů.

Další řádky se zaměřují na pražský pracovní trh. Ke slovu se dostávají seznamy novoměšťanů s otázkou jejich původu. Co je podstatné, v půlce 15. století již 74 % nových příchozích pocházelo z venkovských sídlišť z okruhu 8–10 km od města, nad touto hranicí začali převládat novoměšťané z měst a městeček (s. 547). Venkovská držba pražských měšťanů se hlásí jako další výšeč pozorování (tady se text částečně kříží se statí Martina Musílka).

Jak v závěru Tomáš Klír podtrhl, i „případ Praha“ sleduje obecně pozorovatelný sociálně ekonomický model středověkého velkoměsta, v němž sílil příklon k tržní směně a komercionalizaci. Tyto trendy se zrychlily od druhé poloviny 14. století.

V druhém příspěvku se Tomáš Klír zaměřil na emfyteutická vysazování pražských měšťanů. Lokace, emfyteuze, purkrecht, chceme-li vysazení, nedílně patří ke stěžejním sociálně ekonomickým pojmům, svázaným s „proměnou“ středověchodní Evropy, pro české země s těžištěm ve 13. a první půlce 14. století. Nejprve nastavil zrcadlo literární složce emfyteutizačních listin, které často příliš temně líčí výchozí stav, aby tím spíše vynikly přednosti a účinky lokace. Přesto, po odečtení floskulí a idealizovaných kliše (nezapomínejme, že nadsázky byly vůbec středověku vlastní), zůstávají emfyteutizační texty „číselně“ důvěryhodné a výpovědní.

Nemělo by také zapadnout, že emfyteutizace měla předstupně a souběžné variace (nechme přitom stranou šíři termínu *locatio*), jejichž stopy jsou rozeznatelné v některých předhusitských urbářích (Strahov, Hradiště nad Jizerou). Tomáš Klír se dále věnuje emfyteutizačním listinám v pražském zázemí s katalogem před-

ních pražských rodů, se zvláštní pozorností na Mladou u Lysé nad Labem a Holu u Koloděj. K tomu malé doplnění, že akční rádius těchto rodin někdy sahál daleko za okruh pražského *contada*. Udiví patronát ve slezském Waltersdorfu (dnes Unisław Śląski), tehdy součásti pražské diecéze, jehož se načas ujal staroměstský měšťan Pešl Nymburský (1366). Své mohla sehrát možná „polabská“ vazba rodu Nymburských ke klášteru v Opatovicích, který se v končinách jižního Slezska okolo Křešova (Krzeszów) majetkově angažoval.

Význam emfyteutizačních listin pro pražská města i jejich zázemí se nabízí sám sebou a dosah závěrů Tomáše Klíra přesahuje pragensiální rozměr. Významný nárůst těchto listin se překrývá s dobou vlády Jana Lucemburského, jejich absence ve druhé polovině 14. století se dá zčásti vysvětlit nahrazením emfyteuze v něčem průhlednějšími pronájmy.

Ke Klírovým pasážím má blízko Martin Musílek pojednáním *Venkovské majetky pražských měšťanů ve 14. a 15. století* (s. 604–652). Mohl využít svých výzkumů sociálního a materiálního prostředí středověké Prahy. Jak sám odkazuje, první kroky k hromadění půdních majetků pražské elity jsou staršího data. Ani forma nabývání pozemkové držby nebyla přímočará. Jak totiž ukazují sondy z Litoměřicka, nebylo to zprvu plné vlastnictví, ale propůjčování *iure hereditario*.

Musílkův text, provázaný sdělnými grafy a kartografickými rekonstrukcemi, vychází i z dosud méně využívaných městských knih. Zvláštní pozornost autor věnoval měšťanským vzdáním, další kapitola se obrací k dopadu husitství na proměnu majetkové skladby pražského zázemí.

Z jakých přírodních zdrojů mohla středověká Praha čerpat, jaké podloží bylo k dispozici generacím stavebníků i běžných uživatelů, dává představu oddíl *Přírodní zdroje středověké Prahy* (IV.). Jelikož spotřeba dřeva jako univerzálního topiva i staviva vedla k časné deforestaci pražské oblasti, zůstávala Praha závislá na dopravě po splavných řekách ze středního Povltaví, Křivoklátska i Posázaví. O transportu a obchodu dřívím v Praze jako výrazném segmentu v jejím profilu pojednal Libor Jan, nerostným surovinám přímo v pražské krajině se důkladně věnoval Jan Zavřel. Vytkl diverzitu jejího geologického podkladu včetně rud některých kovů s rozvedením, jak se jednotlivé položky projeví v reálném využití. Vysoce erudovaný, současně však sdělný a přístupný Zavřelův text činí vhodnou tečku za celým dílem. S tím, zda by jeho některé partie neslušeny spíš úvodu.

Výpravná kniha o pražské krajině ve středověku je veskrze kolektivní záležitostí. Asi poprvé se v takovém rozsahu zdařilo propojit historické a přírodovědné partie do jednoho souborného celku. Jeho osnova kopíruje triádu hlavních vývojo-

vých etap pražského regionu ve středověku. Nejprve hledáním „středu“, zhmotnělém v Pražském hradu a jádru podhradské aglomerace, v dalším sledu průniky do agrární potence pražského zázemí. Počínaje 13. stoletím interakcí mezi městem a jeho venkovem. Svým pojetím *Krajina středověké Prahy* zdaleka překračuje rámec pragensií.

Josef Žemlička

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Gerhard FOUQUET

Die geliebene Zeit eines Königs. Der „arme“ Ruprecht und die Reichsfinanzen (1400–1410)

(= Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 110)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2022, 329 s., ISBN 987-3-525-36860-2.

Oliver AUGÉ (Hg.)

Fürsten und Finanzen im Mittelalter

(= Vorträge und Forschungen, Bd. 95)

Ostfildern, Thorbecke Verlag 2024, 487 s., ISBN 978-3-7995-6896-8.

V podstatě se sešly dvě publikace se sobě velmi blízkými tématy, takže je vhodné jejich posouzení propojit. Vděčíme za ně dvěma historikům. V prvním případě jako autorovi, v druhém jako spoluautorovi na semestrálních zasedáních Kostnického kruhu pro středověké dějiny na ostrově Reichenau (tedy od 19. století jen poloostrově, neboť tehdy byl vytvořen násyp, který jej spojil s pevninou). Na obě práce je třeba v české literatuře jednoznačně upozornit. Nejdříve tedy jde o monografii o konkurentu Václava IV. Ruprechtu Falckém.

Finanční situace jakéhokoliv mocenského centra je zpravidla východiskem pro jeho více či méně úspěšnou existenci. Tím spíše to platí pro panovnické dvory všeho druhu a ty špičkové zvláště, neboť dělat jakoukoliv politiku včetně podnikání velmi drahých vojenských aktivit bez dostatečného materiálního zázemí bylo zpravidla už předem odsouzeno k neúspěchu. Dosud bylo toto *dictum* sice všeobecně uznáváno, ale málokdy detailně pro svou pracnost i pro nedostatek pramenů vysledováno.

K uvedenému je ale třeba dodat, že počínaje 13. stoletím prameny hospodářské povahy už pro většinu feudálních dvorů střední Evropy existovaly v relativně značném rozsahu, ale pro jejich pomíjivou praktickou hodnotu – historická se tehdy pochopitelně nebrala v úvahu – se na ně málo dbalo. Tak skoro každá dochovaná jednotlivina má důležitost a velmi často máme k dispozici jen materiály odvozené. Pocházejí totiž od těch, kdo příslušného feudála svými daněmi podporovali, tj. měst a církevních institucí, neboť vlastní dvorské účty jsou *rarae aves* přes svou nepochybnou tehdejší existenci (o edicích účtů např. tyrolských hrabat či sa-vojských vévodů bylo v tomto časopisu již referováno). Zejména také v českém prostředí.

Emeritní profesor univerzity v Kielu (1952) Gerhard Fouquet se pokusil s částečným úspěchem toto skoro prokletí prolomit na příkladu představitele Lucemburků konkurujícího wittelsbašského rodu, konkrétně nositele kurfiřtské hodnosti Ruprechta (III.) Falckého, řečeného Klem. Nahlédl přitom do jeho osobnosti a problémů vlády zejména z aspektu říšských berní, případně falckých či různě zastavených měst a také tamních židů.

Překvapivě tu nejsou zmiňovány církevní instituce, především pak říšské kláštery s výjimkou desátek, které byly vybírány po diecézích na nerealizovanou Ruprechtovu římskou jízdu 1404/1405 (s. 257). Fouquet si připravoval cestu k této knize statěmi, kterých je v závěrečné bibliografii uvedeno rovných 18. S devatenáctou se posléze setkáme v následném titulu.

V literatuře je stále víceméně tradován názor o „chudém“ falckraběti, resp. králi, což se Fouquet pokouší změnit. Podkladem mu je celkem 13 příloh, které vznikly zejména excerpcí celé řady edic, přinášejících informace o kvitancích odevzaných berní, podle jednotlivých geografických a politických hledisek: Švábsko, Franky, Wetterau (tu zejména Frankfurt nad Mohanem), Bodamský okruh, falcké zástavy, Alsasko, Ortenau a několik málo měst ze severnějších oblastí říše, kde byla řada hospodářsky vyspělých měst (Kolín nad Rýnem, Goslar aj.), která v tomto seznamu Fouquet záměrně vynechává. V textu je ale integruje.

Navzdory letmé prohlídce uvedených seznamů pozorujeme dvě skutečnosti. Jednak jsou v rámci časové posloupnosti patrné velké mezery, o nichž není zpravidla povědomo, jakého jsou charakteru, a za druhé ve většině případů nejsou příslušné obnosy určeny Ruprechtovi přímo, ale rozličným osobám, kterým byl král povinován, takže šlo o kolotoč, který by bylo možno nazvat lidově „vytloukáním klínu klínem“, což ale Fouquet nazývá s jistou nadsázkou jako svého druhu středověký *crowdfunding*.

Ještě předtím, než si dovolím ocitovat slovně jeho závěr, bych upozornil na jedno, totiž na možnost poplatků za Ruprechtova privilegia nejrozumnějším příjemcům. Ta sice mohla být jako zvláštní milost vydána bez těchto dávek, ale u většiny se tak jistě nedálo. Ovšem prameny tu buď nejsou, nebo jsou zaklety v případných útech potenciálních příjemců (příležitostně nahlédnutí do mého „*Urkundenwesen Václava IV.*“).¹

1 Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatik*, Stuttgart 1970, s. 269–289; širší verze viz Sborník archivních prací (SAP) 14, 1964, s. 238–255.

Ale nyní základní facit díla, který Fouquet formuluje (s. 201) takto: „*die ruhige Zähigkeit des Wittelsbachers und die Methode des über Pfand, Verschreibung, Bürgschaft und Vertrauen gedeckten Kredits unter seinen Klienten, eine Art crowdfunding, führten zur Konsolidierung seines Königtums und zur Wiederherstellung seiner fürstlichen Ehre*“.

Myslím ale, že Ruprecht nebyl první (a ani poslední), který tento způsob financování provozoval, možná někdy „šikovněji“, nepochybně tak díky svému správnímu aparátu. Časová i geografická blízkost a ovšem významná řevnivost s Václavem IV. činí z Fouquetovy knihy pro české „lucemburské specialisty“ skoro povinnou četbu.

Druhý posuzovaný svazek není třeba dlouze představovat. Jde o výrazně rozšířený výsledek podzimního zasedání Kostnického kruhu z roku 2020 a řadí se k několika knihám, které byly v poslední době tématu věnovány,² aniž by docházelo k překrývání. A snad lze upozornit jistým odskokem aspoň na tři témata, která byla probírána v posledních letech a na jejichž knižní zpracování se lze těšit, i když to bude ještě několik let trvat: *Ars vendendi. Rhetorik und Praktiken des Verkaufens im Mittelalter* či *Fragile Fürstenherrschaft im spätmittelalterlichen Europa*, takže zatím je třeba spokojit se s rozmnoženými protokoly konferencí, které ale zachycují zejména vždy bohatou diskusi.

Posuzovaný svazek obsahuje dvanáct příspěvků, orámovaných obecným úvodním slovem Olivera Augeho na počátku a závěrečným slovem Jörga Peltzera, který témata jednotlivých příspěvků a diskuse (často vzhledem k epidemii covid-19 vedené on-line) sumarizoval. Že vzhledem k pramenným podkladům šlo takřka ve-směs o poslední dvě středověká století, se rozumí samo sebou.

Uvozující věta, kterou organizátor zasedání Oliver Auge převzal z kroniky Levolda z Northofu o hrabatech z Marky do svého uvedení do problematiky, stojí za výslovnou citaci, neboť vystihuje situaci mimořádně výstižně: „*Fürsten und Herren... werden nicht geachtet und können nichts erreichen, wenn sie kein Geld haben.*“ Toto uvedení překvapivě-nepřekvapivě dokládá, že Augem moderovaná tematika není žádné novum, ba naopak zapadá do řady nejen vydaných knih, ale zejména také uspořádaných sympozií, aniž by bylo možno považovat předkládaný soubor za nadbytečný. Jde totiž o problematiku natolik košatou a propojenou – být někdy

2 Zejména Matthias KLUGE, *Verschuldete Könige. Geld, Politik und die Kammer des Reiches im 15. Jahrhundert*, München 2021; viz i SAP 73, s. 276–278.

nepřímo – s životem celé společnosti, čili je možno naopak považovat ho za další, ne nepodstatný příspěvek k poznávání zejména pozdně středověkých dějin.

Rámec pro celý svazek kromě Augeho úvodu a závěrečného shrnutí z pera Jörga Peltzera o významu peněz pro špičky středoevropské společnosti tvoří další tematicky relativně sevřené příspěvky. Jen v jednom případě studie zcela vybočuje ze středoevropského prostoru, a to do finančnictví francouzských králů v letech 1250–1350, kde se mihnou i florentští finančníci (Nils Bock).

Do jisté míry vybočuje také bohužel příliš stručná komparatistická stať Thomase Ertla o rozdílnosti finanční politiky Habsburků s císařskou Čínou. Ale nacházíme i další zajímavá témata. Tak Gesine Mierke hledá a nalézá odraz tematiky sborníku ve středověké německé epice (Nibelungenlied a další eposy) a Petra Schulte věnuje pozornost knížecím zrcadlům poloviny 15. století z hlediska finančnictví burgundských vévodů s několika vyobrazeními.

Gerhard Fouquet se zase v dalším textu vrací ke „svému“ Ruprechtovi a analyzuje jeho *Registrum camere domini regis* z jiného aspektu, než tak učinil ve své výše citované knize. Frederieke Maria Schnack sleduje finanční aspekty sňatkové politiky Welfů a Wittelsbachů, Uwe Schirmer finance Wettinů v letech 1353–1485, kdy došlo k jejich rozdělení. Lienharda Thalera zajímají finance tyrolských hrabat, Kurt Andermann pojednává „dlužnictví“ knížat v jihozápadním Německu, Laura Potzuweit probírá situaci knížecích vdov a jejich hospodaření v pozdním středověku a Julia Hörmann-Thurn und Taxis rekonstruuje finančnictví rakouských vévodkyní a tyrolských hraběnek.

Postrádal-li čtenář práci o církvi, nebude zklamán, protože Nina Gallion se říšskému episkopátu věnovala v příspěvku *Der Bischof und das liebe Geld*. Téma jako takové by ale zasloužilo samostatné sympozium. Že knihu uzavírají dva rejstříky, osobní a místní, rozumí se samo sebou. A na konec jsou také obsažena skrytá bohemika, resp. pragensia. V Schirmerově stati je totiž stručný výklad o wettinských usilováních o český trůn po smrti Jiříka z Poděbrad, jenž se lehce dotýká české problematiky i jinak, totiž ve vztahu k českým lénům v Říši.

Ivan Hlaváček

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Anja-Silvia GOEING – Glyn PARRY – Mordechai FEINGOLD (eds.)
Early Modern Universities. Networks of Higher Learning
Leiden, Brill 2021, 520 s., ISBN 978-90-04-44405-8.

Recenzovaná kniha je souborem dvaceti kapitol (esejů), které zkoumají vzájemná propojení raně novověkých akademických institucí a vývoj vědecké komunikace. Kniha zahrnuje univerzity, školy a akademie v „celé“ Evropě a Střední Americe a zabývá se různými aspekty institucionální dynamiky a jejich propojeními s širšími kulturními a politickými kontexty. Jednotlivé kapitoly nabízejí především případové studie, které podtrhují složitost institucionálních hierarchií, kulturní výměny a integrace politických aktérů v rámci vědeckého a akademického pokroku.

Mezi klíčová témata patří provázanost mezi institucemi a politikou, mobilita vědců na různých místech a mechanismy, které usnadňovaly oběh akademických znalostí a vědění. Publikace navíc zdůrazňuje význam tisku a knihy pro podporu sítí spolupráce, usnadnění meziregionálních trhů a propagaci intelektuální výměny prostřednictvím cestování a obchodu. Kniha skrze zkoumání těchto vzájemně propojených sítí poskytuje vhled do mnohostranné povahy raně novověkého vzdělávání a zároveň se věnuje jeho roli při utváření intelektuálního diskurzu a společenského pokroku. Takto alespoň prezentují publikaci její editoři.

Na úvod stojí za to zmínit, že publikace je výsledkem výzkumného projektu, který v roce 2015 získal finanční podporu z fondu The Leverhulme Trust v rámci Britské akademie. Editoři se ujali nepříliš originálního úkolu rozšířit definici novověké vědecké obce (*Republic of Letters*) zahrnutím univerzit a také zkoumáním toho, jakým způsobem umožnily instituce vyššího vzdělávání rozvoj různých typů sociálních sítí.¹ Odklonili se tak od tradičního přístupu k bádání o dějinách univerzit a od prosopografických výzkumů komunit profesorů a studentů ve prospěch

1 O sociálních sítích, které vznikaly v univerzitním prostředí, viz: Sven LIMBECK, *Netzwerke intellektueller und politischer Eliten in der frühen Neuzeit. Die Mitglieder der Fruchtbringenden Gesellschaft im Stammbuch des Konrad Kieseewetter*, Wolfenbütteler Barocknachrichten 36, 2009, s. 115–136; Markus WRIEDT, *Christliche Netzwerke in der Frühen Neuzeit*, Mainz 2011; Bronwen WILSON, *Social Networking. The “Album amicorum” and Early Modern Public Making*, in: Massimo Rospoche (ed.), *Beyond the Public Sphere. Opinions Publics, Spaces in Early Modern Europe*, Bologna 2012, s. 205–223; Hilde DE RIDDER-SYMOENS, *Universities and Their Missions in Early Modern Times*, in: Lars Engwall (ed.), *Missions of Universities. Past, Present, Future*, Cham 2020, s. 43–61.

obecnějších přístupů, které se nacházejí na pomezí dějin vzdělávání, vědy, kultury a společenské komunikace.²

Publikace je rozdělena do čtyř hlavních částí. První z nich (*The Political Entanglement of Institutions*, kapitoly 1–5) analyzuje vliv místních, regionálních a národních politických a náboženských kontextů na osnovy a cíle vzdělávacích institucí, jako jsou školy či univerzity. V této části autoři zkoumají instituce, které v sítích plnily úlohu ústředních center, a dále instituce na periferii, které podporovaly mnoho vzájemně propojených center.

Druhá část (*Locality and Mobility. Institutions, the Migration of Scholars, and Scholarships*, kapitoly 6–11) popisuje proměny vzdělávacích prostředí a mobility vědců mezi nimi. Analýza těchto prostředí a vazeb mezi institucemi se soustřeďuje na formování meziinstitucionálních skupin. Je zde představena klíčová úloha mobility studentů a učitelů při vytváření a udržování těchto vazeb bez ohledu na pohlaví či náboženské vyznání.

Třetí část (*Communication, Collaboration, and the Circulation of Academic Knowledge*, kapitoly 12–15) zkoumá transfer didaktických a akademických materiálů, čímž odráží četné britské výzkumy na dané téma uveřejněné v dílech jako například *The Cambridge History of the Book in Britain*. V této části byly pojednány otázky komunikace a spolupráce jak institucí, tak i jednotlivých vědců a oběhu akademických znalostí.

Čtvrtá část (*Cooperative Interregional Worlds. Production, Markets, Travel and Trade*, kapitoly 16–20) analyzuje ekonomické a společenské systémy, které ovlivnily vývoj akademického světa. Soustředí se přitom na obchodování s knihami, úzce spojené s akademickým prostředím. Publikaci uzavírá rozsáhlá bibliografie a obsáhlý jmenný, zeměpisný a věcný rejstřík.

Co se týče použité metodologie, lze souhlasit s editory, kteří uvádějí (s. 4–6), že na rozdíl od soudobých sociálněvědních přístupů preferujících terorii aktér – síť (*actor-network theory* – ANT) mají blíže k teorii analýzy sítí z počátku éry internetu. Editory tyto sítě rozlišují podle typu spojení (např. síť institucí, učitelů a studentů nebo síť autorů a lidí, kteří jim poskytovali materiál) a podle přenášených informací, kdy je obsah sdělení znásoben jeho přenosem, přičemž autoři sehrávají až jeho druhotnou roli. Editory této publikace dále tvrdí, že mosty mezi těmito vrstvami hrály klíčovou úlohu ve vývoji propojeného světa: supervizoři, kteří byli

2 Sylvia PALETSCHEK, *Stand und Perspektiven der neueren Universitätsgeschichte*, NTM Zeitschrift für Geschichte der Wissenschaften, Technik und Medizin 19, 2011, s. 169–179.

zároveň učitelé, často propojovali institucionální sítě se sítěmi učitelů; dodavatelé svíček nebo papíru mohli propojovat sítě autorů či učitelů s trhy.

Za účelem odůvodnění vlastních autorských názorů byly v knize prezentovány rozličné příklady ilustrující složité a vícevektorové dějiny sítí v rámci vyššího školství. Víceero kapitol sleduje vedle administrativních postupů též interakce mezi jednotlivými učiteli a vzdělávacími institucemi, a to v různých náboženských, politických a tržních kontextech.

Samotnými editory byla kniha zamýšlena jako materiál, který má rovněž zkoumat kulturní pozadí učenců spolu s tím, jak institucionální akademická střediska propagovala vědu a výzkum v raném novověku. Zde byla pozornost věnována čtyřem hlavním oblastem: souvislosti mezi institucemi a lokální či regionální politikou; otázkám lokálnosti a mobility ve vzdělávacích prostředích; kolportování rukopisů a tištěných akademických prací a nakonec spolupráci v transregionálních kontextech, jako jsou obchodování s knihami či farmaceutické trhy, v nichž fungovaly ony instituce.

Chceme-li stručně představit jednotlivé kapitoly, můžeme konstatovat, že Andreas Sohn poskytuje čtenářům přehled struktury Pařížské univerzity přibližně od roku 1250 do roku 1450, doplněný vlastními fotografiemi různých budov a uměleckých děl spojených s touto univerzitou. David A. Lines prezentuje svou připravovanou monografii o umění a medicíně na Boloňské univerzitě v letech 1480 až 1750. Jeho práce bude zkoumat vliv humanismu, protireformačních iniciativ, snahy o reformu učebních osnov či časového rozvrhu a dopadu vědecké revoluce.

Anja-Silvia Goeing analyzuje *Lectorium* v Curychu v 16. století, založené Ulrichem Zwinglim a dalšími, kde se vyučovala především teologie spolu s biblistikou, latinou, řečtinou a přírodní filozofií. Autorka se zaměřuje především na spisy a korespondenci Heinricha Bullingera a Conrada Gessnera. Ian Maclean zkoumá německou *Academia Naturae Curiosorum* (později známou jako *Leopoldina*) v období od roku 1652 do roku 1687 se zaměřením na studium přírodopisu a dochází k závěru, že jednotliví vědci hráli při rozvoji experimentálních věd významnější roli než institucionální prostředí.

Poslední text v této části knihy z pera Glyn Parryho zkoumá vědecké dílo anglického matematika a astrologa Thomase Diggesse (1546–1595). Zabývá se jeho vírou v alchymii a zapojením do sporů týkajících se matematiky a dalších témat s morálním a náboženským přesahem. Autor dokládá, že osobní rivalita měla vliv na vnímání jednotlivých vědních oborů.

V rámci dalšího segmentu knihy zdůrazňuje Jane Stevenson podstatnou, přesto však často opomíjenou roli žen v tiskařství, alchymii, aplikovaných vědách, me-

dicíně a astronomii, zvláště v domácím prostředí. Předmětem jejího zájmu jsou ženy aktivní hlavně v tiskařství, jež představovalo druh domácí řemeslné živnosti (*Domestic Academies*). Autorka další studie, Yari Pérez Marín, předkládá tezi, že vzdělávací instituce v místokrálovství Nové Španělsko (především v Mexiku) byly v 16. století otevřeny experimentům prospěšným jak původnímu obyvatelstvu, tak i ženám.

Y. Pérez Marín, na rozdíl od jiných badatelek a badatelů, uvažuje o organizaci vyššího vzdělávání v Mexiku nikoliv ve smyslu exportu evropských modelů, nýbrž v kategoriích „laboratoře modernity“ (*laboratorium of modernity*).

Willem Frijhoff podává tradičním způsobem poměrně ucelený přehled týkající se zakládání univerzit a významných škol v Nizozemské republice v letech 1575–1656 a zdůrazňuje jejich vztah k civilním úřadům. Karin Crousaz zkoumá, jak švýcarská protestantská města (Basilej, Curych, Bern, Lausanne a Ženeva) finančně podporovala studenty, kteří se vzdělávali na reformovaných univerzitách v jiných zemích s cílem rozšířit jejich akademické zkušenosti, aniž by potřebovali drahé zahraniční profesory.

Thomas O'Connor popisuje zakládání katolických gymnázií v Irsku v letech 1560–1620, která připravovala katolické studenty na studium na irských univerzitních kolejích v kontinentální Evropě. Laurence Brockliss upozorňuje na nedostatky významných profesorů v Oxfordu a Cambridge v 18. století, z nichž mnozí žili v Londýně. Dokládá zjevnou skutečnost, že univerzity nacházející se na hlavních trasách a ve velkých městech byly častěji navštěvovány migrujícími učiteli než ty, které ležely na periferii.

Ve třetí části knihy zkoumá Elisabeth Sandis roli divadla a rituálů v Oxfordu, Cambridge a Inns of Court v 17. století. Benjamin Wardhaugh pojednává o historii Eukleidových *Základů* a jejich výuce na Britských ostrovech. Michael Hunter poskytuje vhled do díla Archibalda Pitcairna (profesora medicíny na univerzitě v Leidenu) se zaměřením na jeho hutný styl psaní. Peter Davidson a Jane Stevenson analyzují sbírky, které tvořily knihovnu Aberdeenské univerzity v letech 1495–1807, a odhalují v nich vliv italské renesance.

Ve čtvrté části sleduje Martina Hacke kariéru Johanna Wattenschnee, obchodního posla pro studentské národy na Pařížské univerzitě. Urs B. Leu pojednává o spolupráci mezi profesory a tiskaři v Basileji a Curychu v 16. století a zdůrazňuje úpadek obou tiskařských center po roce 1600. Iolanda Ventura se zabývá otázkou dějin tisku farmakologických a farmaceutických děl Pseudo Mesue v letech 1471–1561. Arlette Fleischer porovnává kariéry a publikace botaniků Paola Bocconeho (ze Sicílie) a gdaňského obchodníka Jacoba Breynea s cílem ukázat, jak se

amatérští badatelé pokoušeli vstoupit do světa vědců. Liam Chambers analyzuje knižní fondy irských kolejí v Paříži v letech 1676-1794, avšak spíše tradičním způsobem; domnívá se, že knižní inventář odráží intelektuální kulturu majitele, což ne vždy odpovídá realitě.

Musím však upozornit také na určité nedostatky, jež se v knize vyskytují. Především je třeba poznamenat, že publikace jako celek představuje soubor studií, který se podobá spíše konferenčnímu sborníku nežli monografii soustředěné kolem konkrétního výzkumného nebo metodologického konceptu. Největší nevýhodou je absence pokrytí střední nebo východní Evropy. Autory jednotlivých kapitol jsou badatelé zastupující výzkumné instituce z Nizozemska, Švýcarska, Velké Británie, Francie, Německa a v menší míře z Itálie nebo Latinské Ameriky. Editoři v úvodu poznamenávají, že „eseje v tomto svazku zahrnují širokou škálu témat, od regulovaných kolejí na pozdně středověké pařížské univerzitě až po irské katolické exilové knihovny v osvětské Francii, a pohybují se v náboženské, vědecké a intelektuální krajině. Zdůrazňují význam institucí a souvislostí při vysvětlování vývoje vysokoškolského vzdělávání.“ (s. 12–13).³ A proto stojí za to se ptát: Proč název publikace pokrývá období raného novověku a editoři prohlašují, že je zaměřena na oblast Evropy a Latinské Ameriky, když obsahuje texty o středověké univerzitě v Paříži, pouze jeden text o Latinské Americe a žádný o střední a východní Evropě nebo Španělsku? Zejména chybějící začlenění oblastí střední Evropy je těžko přijatelné s ohledem na mimořádný význam právě tohoto širokého teritoria při budování sítě vysokoškolského vzdělávání a stejně tak silný podíl na utváření *Republic of Letters*,⁴ což mimo jiné dobře dokládá databáze *Early Modern Letters Online*.⁵

3 V anglickém originále „Covering a wide array of topics, from the regulated colleges at the late medieval University of Paris to the Irish Catholic expatriate libraries in Enlightenment France, and navigating religious, scientific, and intellectual landscapes, the essays in this volume highlight the importance of institutions and contexts in explaining developments in higher education”.

4 K nejnovějším publikačním výstupům pojednávajícím o těchto otázkách můžeme zařadit: články v časopise *AUC Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, zvláště v tematických číslech z konferencí *University Professors in (Central) Europe from the Late Middle Ages to the Early Modern Period (15th–18th Century)*, 60, 2020, č. 1 a *Student Migration, Scholarly Networks and Book Culture. Basel and the Swiss Academies in their Relations to (East)Central Europe 15th–17th centuries*, 63, 2023, č. 1; dále soubory kapitol o intelektuálních elitách (*Intellektuellen Eliten*) v práci: Michael DIEFENBACHER – Olga FEJTOVÁ – Zdzisław NOGA (eds.), *Krakau – Nürnberg – Prag: Die Eliten der Städte im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Herkunft, Nationalität, Mobilität, Mentalität*, Praha 2016; a též kapitoly o tiskařství (*Medienzentren um 1500. Krakau, Nürnberg, Prag*) v práci: Michael DIEFENBACHER – Olga FEJTOVÁ – Zdzisław NOGA (eds.), *Krakau – Nürnberg – Prag. Stadt und Reformation. Krakau, Nürnberg und Prag (1500–1618)*, Praha – Červený Kostelec 2019.

5 *Early Modern Letters Online*, <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/home> (20.3.2024).

Název publikace lze pokládat za neobratný též proto, že pouze pět z dvaceti kapitol se opravdu zabývá univerzitami. Navíc období raného novověku je zde stanoveno v podstatě libovolně (od třináctého do devatenáctého století) a Evropa (překvapivě) nekončí u Labe, nýbrž je omezena na protestantskou severozápadní Evropu, zejména na britské ostrovy. Tyto problémy, které se stávají zjevnými po nahlédnutí do obsahu knihy, se editorům nepodařilo vysvětlit.

Přesto přináší recenzovaná publikace do studia dějin univerzit a vzdělanosti v raném novověku jistý nestandardní přístup, a sice spojení dějin univerzit, konceptu *Republic of Letters*, dějin knihoven a dějin knihtisku. V jiných výstupech se tato témata zpravidla řeší odděleně. Některé texty napsali mladší badatelé a shrnuli v nich své právě probíhající výzkumy. Mnohé studie jsou cenné a užitečné pro badatele věnující se nejen dějinám univerzit, ale i sociální komunikaci, intelektuálním sítím, knižnímu trhu nebo dějinám vzdělanosti v širším slova smyslu.

Robert T. Tomczak

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Jan ŽUPANIČ

Habsburská šlechta. Proměna elit podunajské monarchie v dlouhém 19. století

Praha, Nakladatelství Pankrác 2023, 895 s., ISBN 978-80-86781-44-0.

Studiu šlechty v českých zemích v předmoderní a moderní době se v posledních desetiletích dostává dosti velké pozornosti. Předmětem zájmu domácích badatelů se staly nejen tradiční aristokratické rody a jejich jednotliví příslušníci, ale i rody a osobnosti pocházející z nižších společenských úrovní, které byly za své zásluhy nobilitovány či stoupaly v žebříčku dobových šlechtických titulů.¹ Mezi výrazné osobnosti, které v posledních desetiletích zásadně formovaly poznání problematiky tzv. nové šlechty, bezesporu patří Jan Županič. Z jeho pera vzešlo nepřeberné množství studií i řada monografií, které byly zaměřeny na jednotlivé aspekty nobilitace jakožto specifické formy společenského vzestupu v západní (česko-rakouské) části habsburské monarchie. J. Županič svá bádání chronologicky zacílil především na druhou půli 19. století a poslední dvě desetiletí její existence na počátku 20. století. S využitím dnes již tradičního rakousko-německého právně-historického konceptu tzv. šlechtického práva (Adelsrecht čili souhrn pravidel zisku, užívání i ztráty šlechtických prerogativů) se snažil uceleně popsat byrokratický mechanismus nobilitací, jeho právní pozadí a kancelářské zvyklosti odpovědných vídeňských institucí. V bádání J. Županiče měli vždy své místo vlastní příjemci nobilitačních privilegií, jejich osudy a konkrétní okolnosti nobilitace. Tento pohled společně s kvantifikací a statistickým zhodnocením umožnil hlouběji poznat utváření specifické a poměrně fluidní vrstvy nové šlechty a jejího postavení ve společnosti. J. Županič spolu s dalšími spolupracovníky rovněž věnoval velkou pozornost edičnímu zprístupnění jednomu ze základních pramenů studia nové šlechty, a to erbovním listinám.²

Jan Županič své dlouhodobé studium nové šlechty shrnul do impozantní monografie s názvem *Habsburská šlechta: proměna elit podunajské monarchie*

1 Do roku 2019 přehledně viz Jiří BRŇOVJÁK, *Spuren (früh)neuzeitlichen neuen Adels in moderner tschechischer, bzw. mitteleuropäischer Geschichtsschreibung*, in: Lukáš Fasora – Ewald Hiebl – Judit Pál – Petr Popelka (Hg.), *Elitenforschung in der Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. Erfahrungen und methodologische Inspirationen. Elitenforschung in der Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Berlin – Münster – Wien – Zürich – London 2020, s. 5–19.

2 Naposled Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA – Pavel KOBLASA, *Šlechtický archiv c.k. ministerstva vnitra. Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky)*, Praha 2014 (recenze ČCH 113, 2015, č. 4, s. 1034–1037).

v dlouhém 19. století. Tímto krokem se rozhodl zúročit nové badatelské výsledky, kterých dosáhl od roku 2006, kdy knižně publikoval habilitační práci *Nová šlechta Rakouského císařství*,³ a které mu umožnily zpřesnit, rozvést či revidovat stávající poznání problematiky. Podle názvu by čtenář mohl na první pohled očekávat pokus o komplexní zachycení komplikované šlechtické společnosti monarchie jako takové, jejích kariér, majetkového zázemí a životního stylu, právního postavení, sebe prezentace a vnějšího i vnitřního vnímání jejího místa v dobové společnosti, jak je tomu např. u syntéz raně novověké periody v českých zemích.⁴ Pohled do obsahu a pročtení úvodu upřesňuje cíl knihy J. Županiče, jímž je postižení dobových trendů habsburské nobilitační politiky a dopadů udílení šlechtických titulů, popř. dalších šlechtických prerogativů na proměny elit podunajské monarchie v dlouhém 19. století.

Jan Županič založil první část aktuální publikace na osvědčeném konceptu Adelsrechu, který užil již v monografii z roku 2006. Tato volba autora přirozeně vedla k částečnému opakování některých již dříve publikovaných informací, bez nichž by však výklad nedisponoval potřebnou kontinuitou a pro čtenáře nepřiliš znalého v otázce nobilitací by se stal minimálně nepřehledným. První část publikace tedy obsahuje kapitoly, které se zabývají možnostmi nobilitace, dobovou titulární škálou, kancelářskou praxí, akceptací zahraničních titulů či udílením přídomků a heraldikou. Zmíněny jsou rovněž nobilitace žen či specifické okolnosti, které mohly nobilitační řízení ovlivnit (např. náboženství; zde autor stavěl na hluboké znalosti vytváření židovské šlechty⁵). Do této části publikace v zásadě patří také poslední kapitoly pojednávající o možnostech ztráty šlechtických titulů a o zániku nobilitační praxe habsburských panovníků, kterou zapříčinil rozpad monarchie. Své místo zde nalezlo líčení pozdněkarlovske nové šlechty, jak autor nazval příjemce nobilitačních privilegií císaře Karla I. z října a listopadu 1918.

Druhou část knihy J. Županiče tvoří kapitoly věnované nové šlechtě jako specifické sociální skupině. Autor se zde věnuje rozboru a zhodnocení nobilitací jednotlivých socioprofesionálních skupin tvořených úředníky, duchovenstvem, důstojníky, podnikateli, politiky, právníky, lékaři aj. V těchto kapitolách je pozvolna roze-

3 Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006.

4 Srov. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004; Ivo CERMÁN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011 (recenze ČČH 112, 2014, č. 4, s. 774–778).

5 Jan ŽUPANIČ, *Židovská šlechta podunajské monarchie. Mezi Davidovou hvězdou a křížem*, Praha 2012; Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA, *Nobilitas iudaeorum. Židovská šlechta střední Evropy v komparativní perspektivě*, Praha 2017.

bírána otázka strategie formování nové šlechty jako loajální elity, jež se rekrutovala především z příjemců prostých šlechtických, rytířských a baronských titulů. Na řadě míst je výklad doplněn o dílčí tematické linky zabývající se komparací poměrů v habsburské monarchii s nobilitační praxí okolních zemí, primárně německých států v čele s Pruskem. J. Županič neopomíná ani vnitřní teritoriální specifika, která v rámci monarchie setrvala navzdory docela intenzivnímu procesu unifikace šlechtického prostředí, k němuž došlo na přelomu 18. a 19. století a který zavdal vzniku poměrně jednotné šlechty mocnářství čili – jak autor píše – „habsburské šlechty“. Na několika místech je proto rozebírána otázka uherského šlechtického prostředí, které se i přes intenzivní unifikační snahu rakouských úřadů stále vyznačovalo tradičními odlišnostmi v titulatuře i pojetím výkonu nobilitačního práva odvozeného od suverénní uherské královské hodnosti a vykonávané tedy uherskými úřady. Autor v tomto směru dostává názvu knihy hovořící o monarchii jako celku a zmírňuje tak důraz na západní, česko-rakouskou část podunajské monarchie.

Významný přínos publikace J. Županiče spatřuji ve snaze definovat novou šlechtu nejen z pohledu samotných nobilitovaných (to je patrné především v průběhu nobilitačních kauz a v motivech vedoucích k potřebě nobilitace), ale především ze strany panovníka a jemu podřízených kompetentních úřadů. V tomto směru lze hovořit o odkrývání panovnické, resp. státní nobilitační politiky. Autor již v úvodu předkládá tezi o proměně šlechty v polovině 19. století v „pouhé“ občany, popř. velkostatkáře monarchie s erby a tituly čili ve šlechtu *de facto* titulární. V revolučních letech 1848/1849 zanikly stavovské výsady, které do té doby v rámci monarchie vytvářely pestrou mozaiku stavovských práv a privilegií založených na zemských zřízeních a zemských zákonech a zvyklostech. Od poloviny 19. století šlechta zůstala již jen některé společenské výsady, jako byly nároky na důchody ze šlechtických nadací, šlechtická stipendia a privilegovaná místa v kapitulách či čestné úřady, hodnosti a přístup ke dvoru (ty mohly být na základě statut či Dvorského hodnostního řádu podmíněny potřebnou mírou urozenosti). Podle výkladu J. Županiče se nobilitace po 1848/49 stala spíše formou specifického ocenění, jakéhosi dědičného státního vyznamenání, které vycházelo ze staleté tradice šlechty a její stále přítomnosti i v občanské společnosti monarchie. Šlechtictví samozřejmě stále patřilo od určité společenské úrovně ke společenskému bontonu, již nikoliv naprosto nezbytnému, avšak stále velmi usnadňujícímu další společenskou kariéru. Šlechtictví také nadále plnilo společenskou hierarchizační roli. J. Županič proto ve své knize pracuje s tradičním konceptem dělení společnosti 19. století do tzv. první a druhé společnosti čili s odlišováním aristokratické (dvorské) elity od stále sílícího konkurenční

ho měšťanského segmentu (Bürgertum). J. Županič zde také poukazuje na zásadní rozdíl mezi výrazně supra/transnacionální aristokracií a nacionálně se vyhraňující měšťanskou společností včetně řady příslušníků nové šlechty. Jak je z knihy patrné, právě v tomto ohledu nobilitační politika dvora/státu založená na budování univerzální věrné a loajální elity monarchie paradoxně selhávala.

J. Županič dává nobilitace v období po revoluci 1848/1849 do přímé souvislosti s aktuální společenskou pozicí příjemců. Ta byla vyvozována z žebříčku hodnostních tříd státní služby, potažmo vojenských hodností. S výjimkou vysoké aristokracie se tímto měřítkem řídila celá společnost: reálně v případech úředníků a důstojníků, přenesenou formou pak v případech ostatních socioprofesionálních skupin. Respektované a hierarchizované společenské postavení se tak stalo nezbytným základem pro nobilitaci a do značné míry nahradilo či modifikovalo dřívější měřítko stavovské společnosti (posloupnost v postupu v rámci titulární hierarchie, pozice v zeměpanské či zemské správě, majetkové zázemí nezbytné pro dostatečnou společenskou reprezentaci, stavovská podmíněnost držby majetku). Systém zohledňující primárně společensko-profesionální postavení ovšem neeliminoval tradiční požadavek, jímž byl dostatek zásluh. Mezi ně stále patřily zásluhy úřední a vojenské či dokonce válečné, zásluhy vykonané v oblasti dobročinnosti charita a finanční podpora státu včetně přínosu na rozvoji podnikání a průmyslu či v oblasti vědy a umění. J. Županič ale poukazuje na poměrně spleťtý systém různých forem státních ocenění (medaile, řády, vyznamenání), které nobilitacím mnohdy předcházely, popř. se samy staly podnětem k nobilitaci (zde šlo o tzv. systematizované šlechtictví založené na držbě některého z vojenských či civilních záslužných řádů, jako byly Řád Marie Terezie, Řád železné koruny a Leopoldův řád).

Na řadě konkrétních příkladů J. Županič ukázal, že oproti období do poloviny 19. století již majetkové zázemí žadatelů o nobilitaci nehrálo primární roli. Tímto aspektem se situace v monarchii výrazně lišila např. od sousedního Pruska, kde byly tituly striktněji vázány na pozemkový majetek. Navíc v habsburské monarchii byla poměrně rozšířená praxe promíjení tax či jejich snížení. Domácí nobilitační politika se také vyznačovala dosti velkým počtem udílených titulů. V monarchii však nikdy nedošlo k zavedení osobních titulů (ty de facto existovaly pouze v případě katolických duchovních).

J. Županič charakterizuje nobilitační politiku v habsburské monarchii v porovnání s okolními státy německého prostoru za dosti liberální, neboť umožňovala titulární vzestup širokým vrstvám bez ohledu na národnost, víru a v podstatě i ekonomické zázemí. Jak již bylo uvedeno, cílem bylo vytvoření široké, univerzální loa-

jální vrstvy elit, které by překračovaly zemský, politický, kulturní a nacionální partikularismus. Na rostoucí počet nobilitací a z něj plynoucí devalvaci hodnoty udílených šlechtických titulů (ty totiž v podstatě negarantovaly žádná hmatatelná společenská privilegia) musel státní aparát v 80. letech 19. století reagovat eliminací systemizovaného šlechtictví, nárokovatelného na základě dekorování některým z civilních řádů s tzv. nobilitačními paragrafy. Rozhodně lze souhlasit s autorovým postulátem, že hojně diskutované teze o „aristokratizaci“ měšťanstva neboli přejímání aristokratických norem chování a prezentace či dokonce o „feudalizaci“ (sic!) čili investování do pozemkového majetku a venkovského velkostatkářského stylu života neměly na vlastní nobilitační řízení zásadnější vliv.

Z hlediska chronologického vymezení monografie J. Županiče výrazně akcentuje období od poloviny 19. století do závěru monarchie. V tomto směru postrádám ucelenější zhodnocení role příslušnosti k zemským stavovským korporacím (udělování inkolátu a habilitace mezi zemskými stavy historických českých zemí, Landsmannschaft v rakouských zemích) v nobilitační politice do poloviny 19. století, které řadě nobilitací dodávaly ryze utilitární a teritoriálně výrazně zacílený charakter. Případy motivované ziskem inkolátu v českých zemích, který i v pozdní stavovské společnosti poskytoval právní způsobilost k zisku deskových statků a k následné svobodné manipulaci s nimi, podle mého soudu zaujímaly výrazný podíl v celku realizovaných kauz první poloviny 19. století. Zde si proto nejsem jistý autorovým tvrzením, že mnozí nobilitovaní o zisk inkolátu pro aktuální či zamýšlený vstup mezi stavy neusilovali.⁶

Monografie J. Županiče je založena na mimořádně široké a intenzivní rešerši archivních materiálů v čele s monumentálním vídeňským Šlechtickým archivem (Adelsarchiv, deponován v Rakouském státním archivu) a zde uloženými nobilitačními spisy a normáliemi. Autor jako ve svých předchozích pracích i zde úspěšně propojuje minuciózní biografický, genealogický a mnohdy také heraldický přístup s kvantitativním zhodnocením. Tato fúze mu skutečně umožnila načrtnout obecnější trendy nobilitační politiky, stejně jako osvětlit individuální konání jednotlivých nobilitovaných. Detailní znalost nobilitačních kauz také poskytla pohled na častou disproporci mezi stanovenými normativy a reálnou praxí. Tento nesoulad mohl být jak výsledkem zasahování mnoha individuálních vlivů a klientelismu,

6 Dosavadní výzkum registrace habilitace v zemi na příkladu Moravy (byť jeho výsledky ještě nebyly publikovány v dostatečné míře) ukazuje opak. Srov. Jiří BRŇOVJÁK, *Kvaterny majestátů moravských zemských desk. Stavovské přijímání na Moravě po roce 1628 a jeho písemná evidence v letech 1642–1852*, *Studia historica Brunensia* 67, 2020, č. 1, s. 37–79.

stejně jako výrazem výkonu nobilitačního práva jakožto výlučného panovnického regálu. Lze konstatovat, že J. Županič předložil dílo, které přináší zásadní obohacení znalostí o proměnách šlechtické společnosti habsburské monarchie a které nemá v mnoha ohledech v domácí ani zahraniční historiografii obdobu.

Jiří Brňovják

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Miroslav ŠEDIVÝ

The Victory of Realism. The German Quest for International Security 1839–1853

Paderborn, Brill – Schöningh 2024, 414 s., ISBN 978-3-506-79540-3,
ISBN 978-3-657-79540-6 (online).

Nová kniha Miroslava Šedivého navazuje na starší zájem o téma realismu v mezinárodních vztazích a politice, nejvíce patrně na dílo *Si vis pacem, para bellum: The Italian Response to International Insecurity 1830–1848* (Vienna 2021), ale obecně autor využil řadu svých starších prací a zkušeností se zahraničními archivními fondy včetně dřívějšího zájmu o „metternichovská“ témata. Cílem knihy je podat analýzu citlivé, badatelsky velmi nesnadno uchopitelné otázky nedůvěry v mezinárodních vztazích a geopolitice, čili zaplnit velký deficit v poznání strádaný po léta několika generacemi badatelů. Šedivého koncept realismu vychází z pocitu nedůvěry ve vztahu k zavedenému, tj. postnapoleonskému pořádku a srůstá s tématy, jako jsou pocit bezpečnosti a vlastní síly k její obraně, důvěra v legitimitu světového (evropského) mocenského uspořádání, víra ve vymahatelnost mezinárodního práva a několika dalšími. Předložená analýza je velmi ambiciózní, jde skutečně o dílo vyrovnávající se kriticky s desítkami let uznávanými interpretačními koncepty, v mnoha ohledech průkopnické.

Proč byl v tomto ohledu pociťován v interpretaci dění mezinárodní politiky kolem poloviny 19. století deficit? Autor shledává šest důvodů, vzájemně částečně propojených:

- Oceňování post-napoleonského světového řádu velkou většinou historiků zdůrazňujících zpravidla hlavně hodnotu mírového uspořádání;
- teze o poměrně malém zájmu veřejnosti na uspořádání mezinárodních vztahů;
- posuzování historických procesů sledované doby optikou nacionální emancipace;
- problematické užívání ideologicky zabarvených pojmů (liberál, konzervavec apod.) v prostoru mezinárodních mocenských vztahů;
- zřídka přítomným transnacionálním náhledem na evropské dějiny
- a používáním historických milníků nepřiměřených pro interpretaci vývoje mezinárodních vztahů.

K ataku na nepřiměřenou dosavadní interpretaci mezinárodních vztahů autor přistupuje vymezením jeviště své analýzy, tedy prostředím německého obyvatel-

stva a německých států, tj. včetně velké části habsburské monarchie. K dosažení cíle knihy – vlivu nedůvěry a nejistoty na změnu geopolitických poměrů – je německý prostor velmi výhodným jevištěm, možná vůbec nejlepším v rámci evropské mocenské politiky. Právě německé státy se svou ústřední geografickou polohou v rámci kontinentu, spojené formálně v jednom (kvazi-) státním útvaru (konfederaci) byly často vydány v šanc vlivu ne-německých mocností, které s oblibou a dlouhou tradicí právě na úkor Němců realizovaly svůj „koncert velmocí“. Přitom samozřejmě nezapomínejme na statut dvou německých států (Rakouska a Pruska) jako evropských velmocí prvního řádu, několik států z mocenského hlediska druhořadých (Bavorsko, Sasko ad.) a houf států z geopolitického hlediska bezvýznamných. Šedivý za léta svého bádání na podobných a příbuzných tématech získal mimořádný přehled a jistotu v práci s diplomatickou agendou jednotlivých německých států a je jako znalec prostoru, vztahů a reálií velmi silný a jistý. Znalosti německých archivů sekunduje bravurní orientace v tisku a zrcadlové vyhledávání klíčových dokumentů vázaných na německou problematiku také v archivech dalších zainteresovaných mocností, recenzent hlavně vysoko oceňuje brilantní orientaci v diplomatické agendě dánské provenience.

Časové vymezení analýzy respektuje jednak starší autorovy práce, jednak obvyklé milníky geopolitických změn, které se ale ne vždy a ne důsledně projevíly v komplexních interpretacích evropského zahraničněpolitického dění. Z jedné strany tak Šedivého zájem rámuje Rýnská krize (s její blízkovýchodní předehtou), z druhé strany pak Krymská válka. Pozoruhodné a argumentačně silně podpořené je tu kritické vymezení autora vůči významu událostí let 1848–1849 pro evropské geopolitické přesuny, navzdory všem revolučním otřesům a dvěma válečným konfliktům středního významu na dánsko-německém pomezí a na Apeninském poloostrově. Šedivý určitě není ve vymezení časových milníků schematický. Argumentace je velmi komplexní, včetně analýzy vlivu u nás málo známých mocenských střetů (britsko-neapolská „sírová krize“ 1840, tzv. první opiová válka v Číně ad.).

Knihu je členěna na sedm jádrových tematických okruhů, vlastně dobově žhavých otázek mocenské politiky, a k tomu se v kapitole osmé vyrovnává s otázkou významu revoluce 1848 pro posuny ve veřejném mínění a v mocenských vztazích. Jde o prvořadé otázky dobové geopolitiky: východní, rýnskou, šlesvicko-holštýnskou, krakovskou a obecněji zaměřené kapitoly pojednávající o roli Velké Británie, USA a italského sjednocovacího procesu a jeho mezinárodních konotací. Autor na zvolených tématech demonstruje změnu v německém veřejném mínění a indikuje postupný příklon k realistické politice podle hesla „chceš-li mír, připravuj válku“.

Byť jde o problémy dobové geopolitiky nestejného významu, Šedivý velice propracovaně a důvěryhodně ukazuje souvislost daného problému se změnou veřejného mínění v německých státech. Kapitoly jsou tak koherentní, že i zpočátku skeptický recenzent po překonání počáteční nedůvěry v tento koncept (např. srovnání některých fragmentů tzv. Východní otázky s krakovským problémem) na argumentaci autora přistoupil. Jako limit argumentace ovšem zůstává absence pramenů z ruských archivů, včetně některé významnější ruské literatury k tématům, což přináší disproporci v jasné převaze pramenů vypovídajících o Rusech a Rusku, ale velmi málo reflexí z druhé strany. V souhrnu tu vzniká dojem, že carské Rusko bylo ve významně větší míře než jiné mocnosti sledované doby zdrojem agresivních konfrontací a baštou silové politiky, což podle názoru recenzenta neodpovídá skutečnosti, neboť razance a agresivita např. britských imperialistů ve vynucování si kontroly námořních cest a podpoře vlastních obchodních zájmů za strategiemi Petrohradu příliš nezaostávala.

Přístup k rozličným geopolitickým tématům s velkou důsledností směřuje k analýze posunů ve veřejném mínění (v německých zemích), které tyto blízké i vzdálené konflikty vyvolaly, včetně míry reflexe průvodních jevů jako vyhrožování a zastrašování v mezinárodních vztazích, propojení ekonomických a politických zájmů apod. Autorovi jde o postižení odklonu od důvěry v platný mezinárodní řád spolu s určitým idealismem postnapoleonské éry v rovině víry v křesťansky (a konzervativně) založenou spolupráci evropských mocností a fundamentální shodu jejich zájmů, přinejmenším na udržení míru po dlouhém a strašlivém období francouzských válek. Šedivý posuny ve veřejném mínění sleduje v podstatě na základě diplomatických hlášení (opřerených z velké části o kontakty diplomata v rámci specifické sociální sítě a jeho reporty o tisku), dále periodického tisku samotného a v menší míře také různých příležitostných prohlášení, poznámek a glos, někdy i literární povahy. Pro německé prostředí habsburské říše byla hojně užita policejní hlášení o náladách obyvatelstva (*Stimmungsberichte*). Celkově lze považovat tento metodický přístup za přesvědčivý, v řadě ohledů vlastně jediný možný a v případě takto průkopnického výzkumu také jako odůvodněný.

Limity této metody jsou ale také zřejmé. I když není touto metodickou slabinou ohrožena základní koheze vztahu výzkumného cíle a metody, přesto půjde patrně pro další badatele o výzvu ve smyslu kritické reflexe Šedivého interpretací. Vyjádření glosátorů veřejného dění, obvykle reagujících na některou z mezinárodních krizí, na použití síly některou ze stran sporu a aplikujících tuto zkušenost na poměry v německých zemích, resp. v konfederaci, nejsou autorem důsledně kalib-

rována ve smyslu veřejného dosahu a ani přesnějšího politického zařazení glosátora. Je zřejmé, že jde o velmi náročný úkol, na samé hranici splnitelnosti, možná i za ní, neboť pramen tu má právo veta a zjistit např. náklad periodika a okruh jeho čtenářů je krajně nesnadné, o diplomatem poskytnuté rešerši opřené o zprávy typu „povídá se“ ani nemluvě. Větší snaha by byla žádoucí, neboť aktuálně působí shromážděný konvolut svědectví o vývoji veřejného mínění občas nevyváženě a obsahuje jak plně akceptovatelné věrohodné zprávy analytického rázu, tak vyjádření marginálního dosahu pronesená třeba v afektu nerealistického radikalismu, jako např. názor (jinak zajisté vědeckou komunitou respektovaného) filologa Jacoba Grimma o nutnosti dobýt celé kontinentální Dánsko pro zajištění německých zájmů. Autor navíc obhájí tezi, že pro vývoj veřejného mínění v německém prostředí nehraje významnější roli faktor regionalismu, tj. že např. pocit ohrožení francouzskou expanzí sdílí přibližně stejnou měrou Němci ve Slezsku i v Bádensku, což recenzent považuje za sporné a argumentačně nepříliš dobře podložené.

Šedivý velice výstižně ukazuje, jak se agresivní militaristická politika Pruska a Německé říše rodila ze zkušenosti se silovou politikou velmocí, z obav o bezpečnost, o vlastní ekonomické zájmy, z poznání slabosti a touhy ji překonat. Projevy o nutnosti zvýšit vojenské výdaje a všestranně se připravit na válku tu jdou ruku v ruce s argumentací o oprávněné obraně, bezpečí, o svobodě obchodu i obraně humanismu. Autor poukazuje na to, že kniha je sice tematicky spojená s dobou již poměrně dávnou, ale vypovídá mnohé o obecnějších příčinách změn světového řádu a o podobě mocenských střetů, ať už jde o Šedivým do kontextu vloženou první světovou válku, nebo i současný konflikt na Ukrajině, který ovšem autor explicitně nezmiňuje.

Celkově jde o velmi pozoruhodnou, argumentačně pevně založenou knihu pojednávající o tradičním tématu novátorským, ba průlomovým způsobem. Je radost číst knihu českého autora zpracovanou na úrovni světové třídy dějin mezinárodních vztahů.

Lukáš Fasora

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Berenika ZEMANOVÁ

Hrabě hraje divadlo. Leopold II. Lažanský z Bukové (1854–1891)

(= Nota bene, sv. 4)

Praha, Institut umění, Divadelní ústav – Nakladatelství Lidové noviny 2024,
ISBN 978-80-7008-485-4 (IDU), ISBN 978-80-7422-947-3 (NLN).

Jistým dědictvím komunistické éry jsou bílá místa historie, oblastí dějin, o kterých nebylo vhodné psát a pokud, tak podle linií marxistické historiografie. Mezi tato „zapovězená témata“ patřily také dějiny šlechty. Před rokem 1989 samozřejmě vyšla řada vynikajících studií týkajících se této společenské vrstvy, ovšem zejména z období středověku a raného novověku. Šlechta moderní a současné éry, lépe řečeno zejména 19. a 20. století, zůstávala většinou mimo pozornost domácích historiků.

Situace se začala rychle měnit po pádu komunistického režimu, což bylo spojeno nejen se svobodným přístupem k informacím a nevídanými publikačními možnostmi, ale také s jistou dávkou romantiky, jež je (nutno podotknout mnohdy dosud) se šlechtou spojena. Šlechta 19. a 20. století se také záhy stala tématem řady studentských prací – od seminárních až po doktorské, a jejich úroveň je samozřejmě velmi různá. Recenzovaná monografie *Hrabě hraje divadlo. Leopold II. Lažanský z Bukové (1854–1891)* je přepracovanou dizertační prací, kterou Berenika Zemanová (tehdy ještě Zemanová Urbanová) v roce 2021 obhájila na Univerzitě Pardubice.

Je třeba zmínit, že tématem jejího výzkumu není primárně šlechta. Od roku 2015 totiž B. Zemanová působí v Kabinetu pro studium českého divadla pražského Institutu umění, Divadelního ústavu. Snad proto také zvolila pro svou knihu neobvyklý název. Titul „Hrabě hraje divadlo“ ovšem neodkazuje pouze na hereckou kariéru Leopolda hraběte Lažanského, která probíhala – s přihlédnutím k jeho původu – v neobvyklých kulisách. Herectví totiž patřilo mezi oblíbené kratochvíle rakouské šlechty, běžné však bylo, že jak herci, tak diváci pocházeli z řad aristokracie. Herecká kariéra hraběte Lažanského (nejprve profesionálního herce vystupujícího pod pseudonymem Leopold Neuhoř, pak i režiséra a uměleckého šéfa, majitele vlastní scény a nakonec opět herce) ale byla pro příslušníka elity podunajské monarchie velmi netypická. A to tím více, že nešlo o zchudlého šlechtice, ale majorátního pána – majitele fideikomisu Chýše o rozloze téměř 4000 hektarů. Jeho další životní „eskapády“, která autorka v monografii líčí, pak naznačují, že titul „Hrabě hraje divadlo“ neupozorňuje jen na dráhu ve službách múzy Thálie, ale Leopoldův celkový životní postoj a osudy.

Leopold II. Lažanský z Bukové (1854–1891) pocházel z významného českého rodu zmiňovaného již v polovině 14. století, kterému ale historici dosud až na výjimky nevěnovali větší pozornost. Zajímavou shodou okolností je rodina připomínána především v souvislosti s Karlem Čapkem (1890–1938), který roku 1917 několik měsíců působil jako vychovatel v rodině Leopoldova mladšího bratra a dědice Vladimíra hraběte Lažanského (1857–1925).

Již samotné téma je tedy původní. Kniha totiž (byť velmi stručně) shrnuje také vývoj celého rodu. Podrobněji se autorka zabývá Lažanskými až v 19. století, konkrétně pak jejich starší (tzv. chyšskou) linií, zatímco větví mladší (manětínské) věnuje pozornost menší. Životní příběh hraběte Leopolda je však zachycen doslova od počátku. Líčí totiž také osudy a kariéru jeho otce Leopolda I. (1804–1860), který se rozhodl pro kariéru státního úředníka, jíž nakonec završil v úřadu moravského místodržitele. Berenika Zemanová rozebírá i poměrně neobvyklou sňatkovou politiku starší linie Lažanských, jejichž mužští představitelé – na rozdíl od většiny aristokratů – nehledali své partnerky jen mezi příslušnicemi předních šlechtických rodin, ale také v řadách vznikající tzv. druhé společnosti monarchie. Babička Leopolda II., Terezie svobodná paní Bretfeldová von Kronenburg (1780–1833), například pocházela z rodu, který byl do šlechtického stavu povýšen teprve v roce 1770, a baronát získal teprve roku 1807 (tedy 10 let po Tereziině sňatku s Leopoldovým dědečkem) její otec, rada pražské arcibiskupské konzistoře Josef. Matka „hlavního hrdiny“ monografie, Rosina von Mack (1831–1915), pak byla dcerou podnikatele, jenž se šlechticem stal až v roce 1840.. Leopoldův strýc Prokop (1798–1868) si dokonce vyvolenou našel zcela mimo šlechtickou obec. Je vysoce pravděpodobné, že tyto sňatky, které chyšské Lažanské jistým způsobem ze šlechtické společnosti vyčleňovaly, měly vliv i na formování osobnosti mladého Leopolda II.

Monografie je rozčleněna do sedmi kapitol, které sledují Lažanského život. Inspirací autorce byla Shakespearova komedie *Jak se vám líbí* a postavou Žáka líčené rozdělení života na sedm aktů divadelní hry. Kapitoly jsou řazeny chronologicky, nikoli ale vždy. U některých (např. „Milovník“) jsou logické přesahy následně rozvedené v kapitolách dalších, zejména poslední („Smrt a zapomnění“).

B. Zemanové se podařilo na více než 180 stranách první (biografické) části knihy zachytit některé dosud neznámé okamžiky ze života české společnosti druhé poloviny 19. století. Např. v kapitole Českým nacionalistou líčí Leopoldovu pozoruhodnou, byť krátkou poslaneckou kariéru. Jeho politická dráha se vymykala od obvyklých šlechtických aktivit v této oblasti. Na rozdíl od naprosté většiny aristokratů totiž neusiloval o mandát ve velkostatkářské kurii za ústavověrné velkostatká-

ře či federalisty, ale ostentativně nejprve v „plebejské“ kurii venkovských obcí a následně v kurii městské. Zpočátku byl rozhodnut kandidovat za staročechy, ale protože nezískal podporu F. L. Riegera, obrátil se na mladočechy a skutečně se za tuto, tehdy radikálně nacionální stranu, stal poslancem Říšské rady. Přestože jeho znalost češtiny byla velmi špatná a nebyl schopen přednést souvislý projev v češtině, ostentativně vystupoval jako národně smýšlející Čech a na dvorní ples přišel v čamaře, čímž vyvolal menší skandál. Tato jeho životní etapa ovšem skončila stejně rychle, jako začala. V dalších volbách jej totiž na kandidátce nahradil Tomáš Garrigue Masaryk.

Autorka se nevyhýbá ani ekonomickým otázkám. V kapitole „Majorátním pánem“ líčí hraběte Leopolda coby držitele rodového fideikomisu Chyše a neúspěšného hospodáře, který po sobě zanechal více než 200 000 zlatých dluhů. Z hlediska širšího dopadu knihy je mimořádně zajímavá následující kapitola „Smrt a zapomnění“. B. Zemanové se totiž podařilo dohledat Lažanského nemanželské děti. Žádný z potomků nebyl otcem legitimován a neměl tedy nárok na jméno Lažanský, natož na šlechtický titul, většina se do historie nijak nezapsala a stopa po nich záhy po vyřízení pozůstalosti mizí – ovšem s jedinou pozoruhodnou výjimkou. Tou byla dcera Klotilda Leopoldina Volková zvaná Ilka (1888–1970). Přestože po otci nezískala větší majetek, jen 6000 zlatých, stačilo to k tomu, aby získala velmi dobré vzdělání a etablovala se v předních českých intelektuálních kruzích. Roku 1921 se jejím manželem stal Ferdinand Josef Lobkowicz, který se z tohoto důvodu vzdal pozice budoucí hlavy rodu a rezignoval na dědictví fideikomisu. Obojí přešlo na jeho mladšího bratra Maxe. Záhy mezi nimi, respektive mezi Ilkou a Maxem, vypukl soudní spor o výši odškodnění. Velká část autorů se v něm dosud staví na Maxovu stranu, protože Ferdinandu Josefovi bylo předhazováno, že sňatkem porušil rodové zvyklosti. Jenže Ferdinand Josef se oženil v arcibiskupské kapli v chrámu sv. Víta jako řádný katolík a jeho ženou se stala svobodná (byť nemanželská) dcera hraběte Lažanského. Maxova choť Gillian Margaret Hope Somerville ale nebyla ani šlechticnou, ani katoličkou. Navíc byla v letech 1911–1922 provdána za Francise Hugha Bonham-Cartera, se kterým se rozvedla. Max si tak svou nevěstu jako zcela první Lobkowicz nebral v katolickém kostele, ale na městském úřadě v Hannover Square v Londýně, což znamenalo, že podle církevního práva zůstal svobodný. Zemanovou odkrytý původ Ilky Volkové tak celý spor staví do jiného světla.

Druhá část knihy má podobu komentované edice. Nejprve sem autorka zařadila „Služební řád pro členy Hraběcího zámeckého divadla Leopolda Lažanského v Chyši“ a následně seznam rolí hraběte Leopolda z let 1875–1886. Tato část se

samotným textem souvisí jen okrajově a jde nepochybně o projev autorčina zájmu o vývoj divadla v 19. století.

Berenika Zemanová se ve své práci opírá o důkladnou znalost literatury, ale – a to je třeba především vyzdvihnout – především pracuje s dosud nevydanými a nevyužitými prameny. Právě díky jim (z osobní pozůstalosti můžeme zmínit např. deník Leopolda Lažanského) se jí podařilo vytvořit práci skutečně mimořádné kvality.

Nedostatky práce jsou zcela marginálního charakteru. Vedle neopravených překlepů zde najdeme několik dílčích nepřesností: uherská župa se jmenuje Baranya, nikoli Baranaya (s. 23), světle zelená „stuha se zlatým třepením“ nebyla odznakem „tyrolského orlího řádu“ (s. 132), který neexistoval, ale šlo o Matriční odznak tyrolské zemské stavovské šlechty (*Matrikelzeichen des landständischen Tiroler Adels*). Je pikantní, že ho Leopold nosil k čamaře, kterou okázale dával najevo svůj český původ. Autorka se také podobně jako řada jiných autorů zapletla do podoby šlechtických jmen, což je ovšem problém, který česká historie dosud nevyřešila. Zatímco po vzniku Československa musely šlechtické rodiny přijmout jedinou závaznou podobu svého příjmení (často bývalého predikátu), v době monarchie jeho podoba často variovala a lišila se podle toho, zda byla určena pro české či německé prostředí (Schwarzenberg i Švarcenberk atd.). V knize však najdeme jak německou, tak českou resp. staročeskou podobu šlechtických příjmení – Kounic, Krakowský z Kolowrat atd. Variantu Lobkowicz před rokem 1918 pak můžeme označit za ahistorickou, protože ji rodina závazně užívala až v Československé republice (do té doby převládalo Lobkowitz či Lobkovic).

Závěrem je možné konstatovat, že monografie *Hrabě hraje divadlo. Leopold II. Lažanský z Bukové (1854–1891)* patří mezi velká překvapení roku 2024. Mimořádná a vysoce kvalitní studie představuje nejen zajímavou sondu do života nonkonformního českého aristokrata, ale také nastiňuje proměnu světa rakouské aristokracie v turbulentní a zlomové době druhé poloviny 19. století. Přestože práce může být chápána jako teatrologická, její význam je mnohem větší a představuje mimořádný počín pro poznání dějin elit moderní doby.

Jan Županič

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nepracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Lukáš FASORA – Anna PEČINKOVÁ – Zdeňka STOKLÁSKOVÁ
*Akademická věž ze slonoviny. Státní financování a autonomie vysokých škol
1849–1939*

Brno, CDK 2022, 295 s., ISBN 978-807325-540-4.

Brněnští autoři knihy si předsevzali nelehký úkol – zmapovat financování a možnou autonomii vysokých škol na území monarchie a posléze Československa v dlouhém časovém úseku 1849–1939 (projekt GA ČR *Státní financování a autonomní správa vysokých škol 1849–1939*), kdy na začátku období, v jeho třech čtvrtinách (přibližně, tj. po 1918), a na konci sledovaného úseku nastaly velké společenské, politické i hospodářské změny. Z hlediska financování asi byla největší ta po roce 1918.

Je velmi těžké v tomto ohledu srovnávat nesrovnatelné – začátek a konec období. Kniha netradičně začíná kapitolami o financování, které opravdu podávají nový pohled. Snaží se postavit vedle sebe informace o financování všech vysokých škol na území monarchie po roce 1849 a vyvodit z nich, zda byly financovány stejně, popř. jaká byla politika financování jednotlivých vysokých škol. Stejným způsobem pochopitelně financovány nebyly, ač to bylo proklamováno státními institucemi.

Tabulky ve vložených přílohách na křídovém papíru ukazují rozdílné příjmy univerzit a jejich zdroje v letech 1892–1905, tedy v malém výseku celého zkoumaného období. Údaje jsou dílčí, přesto zajímavé. Otázka však zní, zda je možné srovnávat vysoké školy za monarchie tak, jak to autoři předkládají čtenářstvu.

Je obtížné vedle sebe řadit financování univerzit a technik a vyvozovat z toho – jako jeden ze závěrů, že pracovaly za rozdílných materiálních podmínek. Stát přihlížel i k vlastním zdrojům financování těchto rozdílných typů škol, které jsou patrné i z přiložených tabulek. Techniky měly samozřejmě větší možnosti samofinancování z výsledků oborů na nich rozvíjených, byly a jsou podporovány průmyslem, který má zájem na absolventech konkrétních disciplín apod.

U univerzit je uvedené spolufinancování možné jen u některých z fakult (nejvíce lékařských, jak autoři v druhé části knihy v jiných souvislostech i uvádějí), a jen do určité míry. U univerzit je rozdíl i mezi klasickými, staršími školami, které již na začátku sledovaného období měly nějaké budovy, vybavení, byť byla a je samozřejmě potřeba ho modernizovat, postupně obměňovat, oproti nově vzniklým univerzitám, které potřebovaly mnohem větší dotaci do začátku. O tom autoři píší např. na s. 63–64, kde se podivují na rozdílnými výšemi dotací pro českou a německou univerzitu v Praze ve srovnání s novou univerzitou v Černovicích.

Rozdíly ve financování jsou i uvnitř univerzit, mezi fakultami (viz i v knize zmíněný případ teologických fakult, s. 86), což opět ovlivňuje celkové financování, protože ne všechny univerzity mají ve svém rámci stejné fakulty (pražská a vídeňská univerzita byly „kompletní“ *studia generalia*, zatímco třeba v Innsbrucku dlouho chyběla lékařská studia apod.). I toto je téma zatím zcela nezpracované. Vedle toho všeho hrál velkou roli postoj města k univerzitě (i technice), kde sídlila, národnostní složení regionu, studovatelné obory apod. V tak dlouhém sledovaném období zkrátka hraje větší či menší roli příliš mnoho faktorů, takže efekt srovnání je malý.

Část o financování ukázala, že zde je potřeba nejprve provést analýzu financování konkrétní vysoké školy v tomto období samostatně, s rozbořem i dalších geografických, lokálních, národnostních apod. souvislostí v daném období. Teprve až taková analýza bude k dispozici pro alespoň většinu sledovaných vysokých škol – a není to v tuto chvíli ani pro největší z bývalých československých, pro Univerzitu Karlovu v Praze, pak bude možné srovnávat shodně sledované faktory a vyvozovat z nich věrohodnější srovnání.

Další výzkum financování univerzit lze založit na navržené periodizaci vývoje po roce 1849: 1. etapa: do počátku 90. let, kde byl dílčím mezníkem rok 1873 (zrušení doktorských sborů), jako završení Exner-Bonitzových (thunovských) reforem; 2. etapa: od devadesátých let 19. století do dvacátých let 20. století s intermezzem 1914–1918 – zaměřením na prosazování ekonomické autonomie vysokých škol, hledání funkčních vazeb na stát, ať už monarchii, nebo novou republiku; 3. etapa: defenzivní fáze třicátých let 20. století, kdy následkem hospodářské krize se vysoké školy snaží ve společnosti odůvodnit svou existenci a udržet exkluzivitu, třeba pomocí zefektivňování svého provozu.

Autoři v první části, a vlastně v celé knize v myšlenkách i v textu skáčou v čase od poloviny 19. století do poloviny 20. století, občas se nedá odhadnout, o které fázi právě hovoří, a občas i s věcnými nepřesnostmi. Tady lze uvést jeden příklad z mnoha – s. 38, kde se hovoří o rozdílech ve financování mezi univerzitami a technikami „... sem počítány i vysoké školy zemědělské...“ – proč množné číslo? V monarchii existovala od roku 1872 jen *Hochschule für Bodenkultur*, zemědělství se studovalo až do doby po 2. světové válce jako jedna ze součástí technických vysokých škol.

I autonomie škol se ve sledovaném období hodně změnila. Věnuje se jí převážně druhá část knihy s přesahy zpět k financování, protože to jsou pochopitelně spojené nádoby. Zde se autoři věnují různým faktorům, které podle nich autonomii ovlivňovaly. Zmiňují např. politické prostředí příslušné doby, ale rovněž velkou po-

zornost věnují vděčnému tématu židovských hodnotářů zejména na pražské univerzitě, které je důležité, ale již mnohokrát omílané a zpracované. V některých partiích této části působí kniha dojmem bezradnosti, jako by najednou autoři nevěděli, o čem psát, a proto obsírněji rozebírají třeba volby rektorů, nebo organický statut pražské techniky z šedesátých let 19. století.

Závěr knihy je trochu překvapivý. Najednou v obecných rysech zmiňuje komparaci univerzitního prostředí s justicí a obcemi (s. 264), ačkoli předtím o tom není zmínky, a čtenář tedy nemá o situaci v těchto prostředích více informací.

Shrnu-li tedy stručně obsah knihy, lze říci, že kapitoly o financích ukazují, že je to téma, kde je výzkum na samém počátku. Už nyní je jasné, že financování univerzit a financování technik – byť proklamace od státních institucí byly pro všechny vysoké školy obdobné – směřovalo trochu jinak. Proto je poněkud zavádějící stavět je vedle sebe do téže tabulky. Část knihy o autonomii nepřináší nic zásadně nového. Jsou tam sdělení či rozpracování témat, která jsou novým dílčím přínosem k výzkumu. Namátkou mezi ně patří zajímavá tabulka se jmény hlasujících šlechticů o jazykové autonomii na pražské univerzitě na českém zemském sněmu v roce 1866 na s. 141–143.

Knihu tedy jistě nelze při výzkumu univerzit v novověku opominout. Je třeba z ní vytěžit otázky k budoucímu zodpovězení, popř. v ní vyhledat malá prohloubení a rozšíření otázek již prozkoumaných problémů.

Milada Sekyrková

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Felizitas STAUB

Stadtnomaden. Mobilität und die Ordnung der Stadt: Berlin und Prag (1867–1914)

(= Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 249)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2023, 267 s., ISBN 978-3-525-37107-7.

Téma disertační práce Felicity Staub zpracované na Humboldtově univerzitě v Berlíně a zaměřené na migrační procesy, které zasáhly dvě evropské metropole – Berlín a Prahu – na přelomu 19. a 20. století, představuje v souvislostech současného demografického vývoje v Evropě nejen námět aktuální, ale jedná se bezesporu i o problém, kterému středoevropská historiografie věnovala méně pozornosti, než by si zasloužil. Autorka ovšem hledala metodickou oporu nejen v oblasti historiografie, ale obrací se také k etnologii a sociologii. Migrace, jako jeden ze zásadních jevů spojených zejména s industrializací evropských měst v 19. století, podstatným způsobem ovlivňovala všechny urbanizační procesy podílející se na formování těchto měst. Promítla se i do jejich vývoje v následujícím století a probíhala nejen v rovině vnější – (i)migrace přiváděla do měst domácí i zahraniční obyvatelstvo hledající nové pracovní příležitosti, ale měla také vliv na rovinu vnitřní migrace. Tento fenomén ovšem na rozdíl od vnější migrace většinou unikl evidenci státních i městských institucí, a proto ho dnes lze na základě dobových písemných pramenů jen obtížně rekonstruovat. Stěhování obyvatel uvnitř rodících se městských aglomerací spojené opět zejména s hledáním nových pracovních příležitostí bylo v některých nových čtvrtích budovaných kolem vznikajících industriálních center či dopravních uzlů očividně jevem téměř masovým, který významně ovlivňoval provoz měst a mohl narušovat i veřejný pořádek, resp. řád chodu města. Proto se tato problematika stala jedním ze základních témat, která musely řešit městské správy.

Autorka publikace navzdory uvedeným a předvídatelným obtížím výzkumu zvolila jako téma obě roviny migrace, tj. jak vnější, tak vnitřní zahrnující přesuny obyvatel v rámci městských aglomerací. Jejich četnost jí vedla k vytvoření názvu publikace, v němž označila stěhující se obyvatele měst s jistou mírou nadsázky jako „kočovníky“. Dominantními prameny jejího bádání se staly výstupy sčítání obyvatel a policejní, resp. soudní agenda. Ve zvolených městech, v nichž sledovala migrační procesy od šedesátých let 19. století do vypuknutí první světové války, zkoumala obdobné typy pramenů, což po formální stránce nepochybně vytvořilo základ pro naplnění plánovaného komparačního hlediska jejího výzkumu. Pro Prahu využila nejen výsledky sčítání obyvatel, ale i jejich dobové zpracování a vyhodnocení

v nejrůznějších statistických příručkách. Jde jistě o pramen zásadní, neboť statistika se na přelomu 19. a 20. století stávala regulérním nástrojem komunální politiky. Stranou naopak v případě tohoto města ponechala dobové adresáře, které se před čtvrtstoletím staly hlavním zdrojem informací pro vznik jedné z výjimečných monografií věnovaných vývoji hlavního města Prahy a jeho transformaci z aglomerace v relativně jednotný správní městský organismus.¹ Nezohledněna zůstala ovšem i agenda evidence obyvatelstva, resp. domovských příslušníků, uložená v Archivu hl. města Prahy jako *Soupis pražského obyvatelstva z let 1830–1910 (1920)*,² která je alespoň částečně digitálně zpřístupněna. Bez využití zůstal i kompletně online dostupný rozsáhlý archivní soubor *Konskripce – pobytové přihlášky pražského policejního ředitelství 1850–1914* uchovávaný v Národním archivu v Praze.³ Ten zachycuje pohyb veškerého pražského obyvatelstva, tedy nikoliv jen domovských příslušníků. Práce s celým archivním souborem by nepochybně byla nad síly jednotlivého badatele, ale metodou sondy bylo možné doplnit závěry ze statistik údaji o reálném pohybu obyvatel v jeho dynamice, nikoliv pouze s odstupem v desetiletých cyklech, jak nabízí závěry sčítání obyvatel pro Prahu. Vzhledem k tomu, že výsledky se nedochovaly kompletní, nezbylo autorce v případě Prahy nic jiného než využít tohoto pramene pouze metodou sondy: vyhodnoceny tak byly jen záznamy z let 1880, 1900 a 1910.

Obraz přistěhovalectví a dílčím způsobem i stěhování obyvatel uvnitř Prahy i Berlína doplnila autorka „pohledem zdola“, pro nějž jí jako základní báze posloužil dobový tisk. Nejednalo se jen o novinové zpravodajství, ale šlo zvláště o inzertní rubriky novin a reakce čtenářů, které přinášely informace o pronajímání a prodeji bytů, hledání pracovního uplatnění i nabídky pracovních příležitostí apod. Dílčím způsobem byly vyhodnoceny i normativní materiály regulující oblast migrace v jejích širších souvislostech a také dopadech na život městské společnosti. Podobně autorka namátkově využila také spisy trestní agendy reflektující proces vnější i vnitřní migrace a jeho sociální dopady, jako byly např. podvody v pronajímání bytů, prostituce apod. Výjimečně jsou v její práci využity i unikátní prameny, např. dobová anketa realizovaná mezi migranty v Berlíně v osmdesátých letech 19. století k jejich životní situaci.

- 1 Srov. Jiří PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850–1920*, Praha 1999 (= Documenta Pragensia Monographia 9).
- 2 Srov. Archiv hl. města Prahy, Magistrát hlavního města Prahy I., referát IV. popisní (NAD 4).
- 3 Národní archiv, Policejní ředitelství Praha I – konskripce (NAD 874/5).

Paleta zmíněných pramenů je nepochybně pestrá, ale pro Prahu v ní citelně abscentuje vyhodnocení zápisů z jednání politické reprezentace města – sborů městské správy (rady a sboru obecních starších), které se s problematikou celého strukturovaného procesu migrace musely potýkat a reagovat na něj. Eliminace tohoto typu pramene, který by měl naopak ve sledovaném období představovat základní východisko výzkumu jakéhokoliv tématu z dějin hlavního města, překvapí tím spíše, že se jedná o kompletně zachované řady zápisů.

Absence některých typů pramenů však autorce jistě nemohla zabránit v odhalení základních trendů ve vývoji migrace v obou vybraných městech. To, co vzbuzuje jisté pochyby, je ale výběr metropolí, které se autorka rozhodla porovnat, tj. Prahy a Berlína. Vývoj obou měst jistě reflektoval do značné míry stejné modernizační trendy úzce provázané s procesem vnější i vnitřní migrace obyvatel, tj. zejména požadavky na sjednocování území aglomerací při současném rozšiřování jejich teritoria a zajištění základní infrastruktury. Z hlediska elementární komparace by se však pro Prahu jako vhodnější objekt jevila Vídeň (srovnatelná nejen z hlediska funkčního, ale ukotvená ve shodném legislativním rámci), nebo např. Mnichov, jako lokalita sice s odlišnou tradicí, ale s porovnatelnou zemskou funkcí.⁴ Berlín nejen svou funkcí, ale i velikostí související s explozivním nárůstem počtu obyvatel, který výrazně přesáhl dynamiku tohoto procesu v Praze, se jeví jako lokalita srovnatelná spíše s Vídní, jako centrem habsburského soustátí, jak ostatně naznačil ve svých výše uvedených výzkumech Jiří Pešek.⁵

Významným činitelem ve vývoji městské mobility se stala státní politika, která se v případě Německa podstatně lišila od postupu rakousko-uherského soustátí. Výrazně liberálnější německý přístup vytvářel pro migraci příznivější podmínky než na bázi striktní kontroly založený princip domovského práva v habsburské monarchii, z něhož vyplývaly i zásadní povinnosti obcí vůči domovským příslušníkům, zejména v oblasti sociální. Na státní politiku v oblasti migrace obyvatelstva reagovaly městské úřady obou měst snahou o dekodování chování jednotlivců – zejména odhalováním neformálních praktik migrantů. Koncentrovaly se především na oblast zprostředkování práce a otázku bytovou. Cílem bylo nejen získání přehledu o pohybu obyvatelstva, ale i jeho účinná regulace jako nedílná součást městské politiky. Využívané prostředky městských správ byly dle závěrů autorky podobné: evidence obyvatelstva, statistiky, policejní kontroly, propagační texty v novinách.

4 J. PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu*, s. 12.

5 Tamtéž.

V centru pozornosti Felizity Staub se ovšem ocitly nejen aktivity úřadů, ale v prvé řadě samotní migranti či jejich skupiny, definované národnostně, etnicky, konfesijně i profesně. Jejich vzorce jednání, orientace v místě pobytu, ale hlavně vytváření formálních i neformálních sítí vztahů prostřednictvím rodinných vazeb, kontaktů se známými nebo spojení na bázi profesní, etnické, případně konfesní, to vše patřilo ke sféram života migrantů, které byly budovány „zdola“, a proto zůstávaly dobovým úřadům většinou skryty. O to více jsou pro poznání života této části obyvatel měst uvedené neformální struktury podstatné. Každodennost migrujících se stala námětem druhé kapitoly publikace, která přináší podrobnější charakteristiku obou zkoumaných měst. Z ní vychází Berlín jako velkoměsto s mezinárodním charakterem typickým i pro podobu migračních proudů, kde je migrace vnímána jako jeho podstatná charakteristika. V negativních konotacích současníků dává městu dokonce charakter „hotelu“. Prahu naopak autorka přibližuje jako město, jehož prostor je podstatně definován a kódován národnostně a v němž většinu přistěhovalců sledovaného období tvoří české obyvatelstvo. Vnitřní mobilita Berlína byla dle výzkumu autorky spíše omezená, tj. jen menšina obyvatel byla mimořádně mobilní (stěhovala se častěji). Mobilita se zde týkala především nejnižších vrstev obyvatelstva, a stěhování proto souviselo spíše než s pronájmem bytů s pronajímáním pokojů či postelí. V Praze byly hlavně na základě vyhodnocení novinových inzerátů pronajímány zejména prostory na předměstích. Oblíbenou lokalitou se dle autorky stal zvláště Žižkov se zázemím dynamicky se rozvíjející průmyslové výroby. Ve stejné situaci byly ovšem i Smíchov či Karlín, které se však bez bližšího vysvětlení nestaly předmětem zájmu publikace.

Prvotní reakce městských správ na sílící příliv migrace do obou měst směřovala do oblasti chudinství, školství a zdravotnictví. Řešila se nejen problematika školní docházka dětí stěhujících se rodičů, ale i role chudinského systému a nárůst šíření chorob v této skupině obyvatel. Závěry autorky zde však především v oblasti chudinské péče zohledňují jen situaci Berlína, ačkoliv problematika pražského chudinství a jeho organizace pro uvedené období je odbornou literaturou dostatečně reflektována.⁶ Téma zdravotnictví pak publikace naopak komparuje pro Prahu jen s Vídní, což dokumentuje relevantnost výše uvedené výhrady pro výběr obou měst k vzájemnému srovnání.

6 Srov. shrnutí tématu Olga FEJTOVÁ, *Od chudinské k sociální péči v Praze 19. a první poloviny 20. století*, in: *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781–1939*, eds. Milan Hlavačka – Pavel Cibulka et al., Praha 2015, s. 223–314.

Vnímání základního rozlišení obyvatel měst na „usedlé“ a „v pohybu“ měnilo během druhé poloviny 19. století bezpochyby svoji podobu. Z dřívějších, po staletí fungujících kategorií pozitivně vnímaného „usedlého měšťana“ a negativně „putujícího vagabunda“ se staly do určité míry neutrální termíny popisující v evidencích obyvatel a ve statistikách délku pobytu obyvatel města. Ta byla pro berlínskou správu podstatná až do roku 1912, neboť byla spojena se sociální podporou. Pro Prahu naproti tomu nebyla délka pobytu významná, protože sociální podpora byla vázána výhradně na domovskou příslušnost. Většina obyvatel pražských předměstí na přelomu 19. a 20. století pražskou domovskou příslušnost ovšem neměla. Za této situace dle závěrů autorky obě města spoléhala na sílu statistiky, která vytvářela podklady pro administrativní zachycení migrující části městské společnosti, dále pro právní regulaci této oblasti a v neposlední řadě pro zřízení institucí, které pomáhaly řešit problémy migrující části městské společnosti.

Samostatnou kapitolu věnovala Felizitas Staub kontrole migrace ze strany městských správ, soustředěné do oblasti policejního dozoru a úzce související se sociální politikou. V Berlíně trend zlepšení či zpřesnění kontroly migrace vedl ke snaze revidovat systém přihlašování k pobytu, který byl přesunut na majitele domů a bytů. V Praze měly dle autorky fungovat kontrolní mechanismy mnohem efektivněji, neboť byly ve vazbě na domovské právo spojeny s tzv. postrkem, který městské správě umožňoval zbavovat se nežádoucí migrace, tj. neúspěšných chudých migrantů. Pohled autorky na tuto praxi je však poněkud zjednodušující, protože nezo-hledňuje rozvoj pražské městské chudinské politiky, která se od šedesátých let 19. století stala jednou z nejvýznamnějších oblastí městské správy a prošla řadou reformních kroků, jež se odrazily i v přístupu k řešení chudinské problematiky.⁷

Základní oblastí, jejímž prostřednictvím se obě města snažila regulovat život nově příchozích obyvatel, bylo především zprostředkování práce. Berlín zvolil institucionální řešení v podobě spolku, který spoluzaložil, spolufinancoval, jemuž předsedal a jenž měl pomáhat zajišťovat práci. Mělo se jednat o úspěšné zařízení, které nebylo vnímáno jako součást chudinské politiky města, ale jako komerční projekt, který podpořila i podnikatelská sféra. Praha organizovala zprostředkovatelnu práce dokonce dříve než Berlín, ale jako komunální chudinské zařízení, jehož činnost doplňovaly aktivity spolků a dobrovolnických organizací. Navzdory působení zmíněných institucí upozorňuje publikace na existenci řady míst, která se pro migranty stávala neoficiálními a neformálními burzami práce, např. hostince. Další

7 Tamtéž.

oblastí, do níž regulací zasahovala městská správa, pak bylo zabezpečení ubytování formou azylových zařízení, která již měla v obou městech chudinský charakter.

V páté kapitole monografie se autorka pokusila zachytit mobilitu migrantů prostřednictvím sledování sítí jejich neformálních vztahů, které se často vytvářely právě kolem zmíněných, městem zakládaných a provozovaných institucí zprostředkovávajících práci a ubytování. Jednostranně přitom akcentuje situaci v Berlíně, protože uvedené téma přibližuje na vybraných skupinách migrantů, kterými byli čínští obchodníci a italští výrobci sádrových figurín. Obě tyto profesní skupiny měly v Praze naprosto marginální zastoupení. Jejich prostřednictvím jsou dokumentovány různé formy fungování přistěhovaleckých komunit a vztah městských správ k těmto migrantům, který reagoval na jejich způsob života, míru asimilace i ekonomické aktivity. Zatímco čínská minorita spojená dominantně s obchodním podnikáním se v Berlíně podobně jako i v jiných evropských městech integrovala výhradně do globální sítě čínské migrace, italští řemeslníci se do místní společnosti díky sňatkům běžně začleňovali. V případě čínské menšiny se autorka sice pokusila naznačit i situaci v Praze, vycházela ovšem z obecných zjištění, že její obchodní podnikání tu bylo vázáno na licenci, a tudíž podléhalo lepší kontrole než v Berlíně. Současně konstruuje, že i v Praze tato minorita, pravděpodobně stejně jako v Berlíně a v jiných evropských městech, žila soustředěna v jedné lokalitě, což má dokládat několik blíže nespecifikovaných policejních zpráv. Bližší určení lokality, kde měli být v Praze čínští obchodníci soustředěni, však schází.

Posledním parciálním tématem, kterému publikace věnuje pozornost, je sledování mobility migrantů v konkrétním prostoru, tj. na ulicích měst, kde řada z nich působila jako pouliční prodejci. Právě v tomto prostoru mohl být problém vlivu migrace na udržení řádu chodu města viditelný a zaznamenaný dobovými úřady i městskou komunitou. Jistá míra regulace pouličního obchodu existovala v obou metropolích, ale souvisela zejména s jeho střetem s živnostenskými řády. Z hlediska městských úřadů byla sice tato forma obchodování vnímána i jako potencionální zdroj neklidu, ale pouze v Berlíně byla dle zjištění autorky jeho regulace současně pokusem o usměrnění migrace.

Řada výše uvedených dílčích zjištění autorky z výzkumu „městských kočovníků“ v Praze i Berlíně na přelomu 19. a 20. století je nepochybně velmi cenná. Zejména identifikace vzorců jejich chování a vytváření formálních i neformálních sítí přispívajících k utváření jedinečné kultury, obohacující fungování města. Mobilitu této části městské komunity ve výsledku definuje autorka jako nikoliv náhodnou, ale cílenou, ze strany migrantů vědomě orientovanou ke stabilitě a řádu. Otázkou

je, zda takto zásadní závěr umožňují výsledky jejího výzkumu založeného na metodě sondy, kdy autorka systematicky sledovala pouze úzké skupiny migrantů dvou etnik, které navíc v jedné z komparovaných lokalit, tj. v Praze, hrály naprosto marginální roli. Druhým podstatným problémem je pak výzkum reakcí městských správ na migraci a její manifestaci v městském prostoru, pokud nebyly ve výzkumu zohledněny zápisy z jednání jednotlivých městských reprezentací. Řešení otázky, do jaké míry a jakým způsobem reagovaly správy měst na migraci, resp. imigraci jako na problém narušující řád chodu města, což představuje elementární badatelské téma publikace Felizity Staub, je pak zástupně konstruováno jen na základě nepřímých pramenů (novinové zpravodajství, normálie, policejní a soudní agenda).

Olga Fejtová

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nepracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Michelle PERROT – Eduardo CASTILLO

Le temps des féminismes

Paris, Bernard Grasset 2024, 208 s., ISBN 978-2-253-24762-3.

„Jsem historička a feministka, říká Michelle Perrot v úvodu své poslední knihy *Le temps des féminismes*, vyprávění zaznamenaného jejím bývalým studentem Eduardem Castillem; „Toto odlišení je velmi důležité: nejsem feministická historička, nesloužím žádné kauze, i když feminismus hrál v mém životě velkou roli. Odmítám myšlenku historie „v službách““ (s. 24).

Profesorka Michelle Perrot, jedna z nejvýznamnějších evropských badatelek zaměřených na dějiny žen, která v roce 2023 oslavila 95. narozeniny, není v českém prostředí, které se poměrně jednostranně inspiruje koncepty anglosaského feminismu, dostatečně známá. V databázi Národní knihovny objevíme jen 15 titulů; s výjimkou její disertační práce z roku 1974 se jedná o díla kolektivní: kanonickou pětisvazkovou *Histoire des femmes en Occident* z přelomu 80. a 90. let, přeloženou do desítky jazyků, a čtyřsvazkovou *Histoire de la vie privée*, rovněž přístupnou v několika světových jazycích.

Profesorka Perrot prošla osobním i odborným vývojem typickým pro západoevropské intelektuálky její generace, pro málo početné průkopnice dějin žen: narodila se v kultivované buržoazní rodině, dostalo se jí tradiční výchovy a vzdělání v katolickém lyceu. Tradici se trochu vymykal autorčin progresivně zaměřený otec, který jí poradil, aby si nepověsila manžela na krk příliš brzy (nesporně originální myšlenka nejen v daném prostředí, ale obecně ve Francii, kde ženy získaly volební právo až v roce 1944 a skutečnou rovnoprávnost až v roce 1968). Poslechla ho, vdala se v 29 letech, tedy poměrně pozdě na dobové zvyklosti. Po středoškolských následovala univerzitní studia na tehdy konzervativní a elitářské Sorbonně, kde byla posluchačkou Ernesta Labrousse a kolegyní komunistických studentů (mj. Jacquese Ozoufa). K feminismu takové prostředí rozhodně neinspirovalo, nicméně Labroussovy přednášky jí byly blízké – sociální a hospodářské dějiny ji zajímaly, na jeho radu se pustila do dějin dělnické třídy. Práce *Les ouvriers en grève* vyšla roku 1974, znovu pak 2001. Přiznává, že během studia a přípravy agregace genderovou nerovnost jasně vnímala. Po sblížení s intelektuální levicí a krátkém koketování s komunismem ji k historii žen přivedla socioložka Madelaine Guilbert, přesněji její práce *Les Femmes et l'organisation syndicale avant 1914*.

Práci Simone de Beauvoir *Deuxième sexe* přečetla Michelle Perrot hned v roce 1949, kdy kniha vyšla (připomeňme, že pod názvem *Druhé pohlaví* se u nás její

zkrácená podoba objevila poprvé v roce 1966, s předmluvou Jana Patočky); uvědomila si, že to, co čte, ji mimořádně oslovuje. Ovlivnily ji názory autorky a zaujal její svobodomyšlný život.

Rozhodujícím obratem byl ale rok 1968, kdy studentské bouře výrazně změnily konzervativní Francii. Jedním z důsledků byla reforma univerzit, kterou M. Perrot, už jako docentka na Sorbonně VII (působil zde mj. Emmanuel Le Roy Ladurie), aktivně prožívala. Mezi požadavky studentů patřilo i osvobození žen, právě tehdy se Michelle Perrot stala feministkou. „Feministkou se člověk nerodí, ale stává,“ parafrázuje slavný výrok Simone de Beauvoir a ptá se, jak se člověk feministkou vlastně stane? Vyprávění o proměnách francouzské společnosti tak probíhá paralelně s příběhem samotné autorky. Michelle Perrot píše o své cestě od křesťanské angažovanosti přes komunismus k feminismu, o autorkách, které „ženská“ témata otevíraly, o událostech, jež měnily společnost i ji samotnou...

Už na začátku 70. let se aktivně zapojila do mapování historie žen – na Sorbonně VII (Jussieu) zahájila roku 1973 takto zaměřený kurz; její významný podíl na výše zmíněné *Histoire des femmes en Occident* vyplýval z logiky věci. K zaměření na dějiny žen ji přivedl fakt, že „velké dějiny“, prostředkované většinovou maskulinní narací, roli žen až na vzácné výjimky bagatelizovaly či zcela opomíjely – odsuzovaly ženy k mlčení, jak říká M. Perrot.

Od dějin žen byl jen malý krok ke zkoumání feminismu a jeho vývoje. Feminismus, jehož nesmělé začátky vidí autorka ve Francouzské revoluci, v jejím požadavku rovnosti občanů a v působení žen, jako byla Olympe de Gouge, byl reakcí na patriarchát, jenž se prosazoval jako jediný možný model vztahu mezi ženami a muži. To trvalo hluboko do 20. století, navzdory dvěma světovým válkám, z nichž hlavně ta první patriarchátem otřásla. Následující léta ho opět – zjevně nikoli jen ve Francii, demograficky válkou výrazně postižené – upevnila. A feministické hnutí aktivizovala.

Feminismus zkoumá Michelle Perrot z několika úhlů – z pohledu náboženství, sociální příslušnosti, rodiny, těla. Klade si otázku, jak feministické myšlení ovlivnila dosažitelnost antikoncepce, legalizace interrupce (ve Francii až v roce 1975). Zabývá se kulturními a genderovými identitami, i ryze aktuálními problémy, za které považuje znásilnění chápáné ještě v 21. století jako strategická zbraň (připomíná je v souvislosti s válkou na Ukrajině; zvěrstva Hamásu nastala až po vydání knihy), domácí násilí i #Metoo či LGBT hnutí. Nezasťirá, že postoj veřejnosti k těmto klíčovým problémům je váhavý: „Vydrolíte-li cement společnosti, rozkolísáte její rovnováhu. Takovým cementem byla rodina určitého typu. Dotknout se rodiny znamená dotknout se společnosti“ (s. 90–91).

Stranou zájmu Michelle Perrot nezůstal ani vztah univerzalizmu a diferencionalismu (esencialismu) ve feministické teorii, tedy střetnutí dvou feministických konceptů; sama se více kloní k universalismu (z něž vycházelo feministické hnutí v začátcích), ale je schopná najít nosné myšlenky v obou konceptech. Do úvah zahrnuje problematiku genderu; připomíná v této souvislosti výrok italské historičky Gianny Pomaty z roku 1992, že gender příklání feminismus k diferencionalismu.

Kladně hodnotí skutečnost, že se do hledáčku feminismus dostaly ženy, které přicházejí z jiného kulturního prostředí; ve Francii jde především o muslimky. Islám má – kromě četných specifik – jiný pohled na tělo, zcela jinak vnímá náboženství, a feministická historiografie se tomuto problému zatím věnovala jen zcela okrajově. M. Perrot připomíná názor francouzské spisovatelky, filmové režisérky a novinářky Caroline Fourest, podle které je feministické hnutí neoddelitelné od laicizace – právě v tom může být pro kulturní jinakost nepřekonatelná překážka. M. Perrot ale namítá, že existuje nejen křesťanský feminismus propagující rovnost pohlaví uvnitř církve, ba dokonce muslimský feminismus, např. v Egyptě, kde ženy, třebaže v hidžábu, usilují o rovná práva. Nastolení rovných práv ale brzdí fakt, že imigrantky muslimské víry jsou rozkročeny mezi snahou zachovat tradice a paměť a potřebou se adaptovat a osvobodit. Právě otázka nošení hidžábu je podle M. Perrot frapantní ilustrací rozdílů mezi universalisty a deferencialisty. Klíčovou otázkou je zde opět laicizace, na základě které funguje Francouzská republika (na rozdíl třeba od USA): v tomto kontextu je odmítání hidžábu některými obyvateli Francie pochopitelné. Rovněž většina feministek souhlasí se zákonem z roku 2004, jenž ve Francii zakázal zahalování dívčích hlav ve škole (a který mimochodem roku 2010 zpochybnila v knize *The Politics of the Veil* zakladatelka gender history Joan W. Scott). Michelle Perrot nezaujímá jednoznačné stanovisko: i když „závoj“ představuje určitou formu mužské dominance nad ženským tělem, pokud se pod závojem muslimské ženy cítí lépe, mají si ho ponechat. Autorka se domnívá, že překážkou konsensu není islám, ale islamismus (s. 154), podrobnější vysvětlení a zdůvodnění však nenabízí. Nepochybuje ale, že v budoucnu zvítězí touha po svobodě ženského těla a hidžáb bude odložen.

Michelle Perrot je tolerantní, její tolerance ale neznamená souhlas se vším; podstatně je podle ní naslouchat neupadnout do zajetí ideologie: „Vždycky jsem rozlišovala mezi svým feministickým nasazením, a řemeslem historika,“ říká. Historie je pro ni nástroj k porozumění, k hledání pravdy, který vyžaduje odpoutat se od vlastních pravd a připustit vlastní omyl.

Historik je zprostředkovatelem slova, nemá být bojovným mluvčím, má hledat fakta, sám se snažit jim rozumět a zprostředkovat je druhým. Nicméně i historie

je produktem své doby – každý z nás patří do určitého času, prostoru, patří k nějaké generaci a mluví jejími slovy. A to, že ženy byly po staletí oběťmi mužského útlaču, neznamená, že měly (a mají) pokaždé pravdu.

Množství citací z románů, studií, esejů a filmů dodává argumentaci Michelle Perrot na srozumitelnosti. Autorka důvěrně zná práce prvních (nejen francouzských) feministek; Françoise Hérítier, Virginie Woolf a Laure Adler, Simone Veil a samozřejmě Simone de Beauvoir či Benoîte Groult (ta na katolickém lyceu Bossuet učila studentku Michelle Perrot angličtinu), své vrstevnice a přítelkyně Elisabeth Badinter (s níž nesdílí její nechuť k radikálním americkým feministkám), z mladších cituje práce Judith Butler a dalších a dalších. Inspiraci a fakta čerpala i z prací svých mužských kolegů, historiků Georgese Dubyho, Alaina Corbina (svého dlouholetého přítele), Georgese Vigarella...

Sympatickým rysem knihy je její logická stavba, přehlednost, vyváženost mezi subjektivním pohledem a objektivní, stále komplikovanější skutečností. Výklad Michelle Perrot umožňuje dekonstruovat rozpory v současném feminismu a nabízí řešení. Možná i smír. Autorka oceňuje feminismus jako způsob myšlení, nikoli jako nesmlouvavou doktrínu: „Feminismus, univerzální ve své hojné rozmanitosti, je jakousi revolucí ve vztazích mezi pohlavími, klikatou, stinnou a tvrdohlavou cestou k rovnosti, svobodě a lásce“ (s. 190).

V každém případě zmapovala Michelle Perrot zhruba šedesátiletý vývoj francouzského feminismu, úzce spojeného s jejím vlastním životem – jako historička aktivně prožila celou epochu emancipačního úsilí žen, ustavení dějin žen jako autonomní části historického zkoumání, zaznamenala vznik, vývoj i rozštěpení současného feminismu.

Všechna setkání, podněty, badatelské i životní zkušenosti Michelle Perrot vyústily v umění spojit historická a feministická studia v podobu nejen vědecky nepochybnitelnou, ale i schopnou oslovit vzdělanou laickou veřejnost.

Milena Lenderová

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Sebastian LAMBERTZ

Sozialistische Subjektivitäten. Deutungen des „neuen Menschen“ in der Tschechoslowakei 1953–1963

(= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 146)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2023, x + 279 p.,

ISBN 978-3-525-37102-2.

Sebastian Lambertz's book is a revised version of the doctoral thesis he submitted in 2019 at the University of Cologne. It tackles one of the most difficult questions for historians to answer. Rather than pursuing the Rankean question of 'how it really happened', Lambertz attempts to find out what his actors really *thought*; specifically, what they thought of the socialist order that surrounded them.

Assessing the attitudes and opinions of historical actors is notoriously difficult, since even autobiographical sources such as memoirs and diaries are representations often written with an audience in mind. Gauging their credibility is more difficult than, say, governmental records. Lambertz's source material is made up mainly of the letters Czechoslovak citizens wrote to various state bodies as well as the public radio and television. (He did not have access to the correspondence with the Czechoslovak Communist Party.) The book's central hypothesis is that for many Czechoslovaks, the vision of socialist modernity was fundamental to their identity and to how they made sense of the world around them. The implicit model of this 'subjectivity' was the new socialist man (*nový socialistický člověk*), although this remained a rather vague concept.

The book is revisionist at least with regards to the totalitarian paradigm in the historiography, which has led to a clear division of state and party actors and the public. In the Czechoslovak context, it often regarded socialist ideology as a Soviet import that lacked legitimacy. However, the totalitarian narrative was always more widespread in the public discourse than in the historiography, where revisionist views now dominate. In the past thirty years, historians such as Muriel Blaive, Michal Pullmann, and many others have shown that politics in socialist Czechoslovakia comprised complex processes of negotiation between the regime and the population.

Lambertz covers the least studied period of socialist Czechoslovakia between Stalin's death and the beginning of the liberalization that would culminate in the Prague Spring. He focuses on three turning points: the currency reform of 1953, which led to a devaluation of the crown and lost many people a good part of

their savings; Khrushchev's 'secret speech' at the Twentieth Congress of the Soviet Communist Party in 1956, which marked the end of the Stalinist personality cult in the Soviet Union and had a gradual impact on Czechoslovakia in the following years; and the socialist Czechoslovak constitution of 1960.

The letters Czechoslovaks wrote to state bodies with reference to these events are, indeed, remarkable. The currency reform undermined one of the key promises of the regime: that hard work for the construction of socialism would pay off for the individual. Furthermore, the regime had denied that a currency reform was imminent until the very last moment, thus eroding trust. While there was some protest, the correspondence also shows a remarkable amount of agreement. Rather than opposing the measure outright, many citizens dealt with the 'cognitive dissonance' (p. 65) by agreeing to the measure in principle but framing their grievance in a way that inscribed them in a socialist narrative. They did so by presenting themselves as conscious members of the proletariat who did honest work (*poctivá práce*), and as members of the Czech or Slovak national community. In other words, they were not like the greengrocer in Václav Havel's famous 1978 essay 'The Power of the Powerless', who ritually displays socialist slogans in his shop window. Instead, Lambertz argues that they used ideological language in a way that provided them with meaning and identity.

The book does well to highlight the public's acute and often unexpected reactions to rights they felt they were granted by changes in the regime's narrative or legislation. As a result of the botched currency reform and Khrushchev's speech, the regime changed its communication. From the mid-1950s, it placed less emphasis on the collective building of socialism and greater emphasis on work as an instrument to achieve an individual standard of living. Lambertz suggests that the letter-writers thus became more assertive and stressed their *right* to individual comfort in return for their labour contribution. The 1960 constitution, often treated as a mere footnote in the historiography, was decisive in this regard. Lambertz shows that it not only served as an ideological confirmation for committed socialists, but that it defined the rights and responsibilities of citizens, including the duty to draw attention to flaws and deficiencies. The document served as their justification to do so, at times aggressively, while at the same time asserting their belonging to the socialist collective. The people held the regime to its word. I was reminded of Charter 77, which was triggered by the fact that Czechoslovakia was not implementing the human rights provisions it had agreed to in the Helsinki Accords of 1975.

Lambertz plays close attention to the role of the media and analyses the letters written to the state radio broadcasting organization Československý rozhlas. Quite consciously, the radio took on the role of mediator between the state and society. Based on reactions to the radio's *Vysílání pro ženy* (Programme for Women), the book shows the ambivalent role of women in socialism, their emancipation from housewife to breadwinner often resulting in a double burden. However, Lambertz does not address the content of the radio programmes and instead focuses solely on their reception in correspondence. The book's last chapter, by contrast, is a detailed analysis not of the reception but of the content of the 1962 TV series *Trři chlapi v chalupě* (Three Fellows Under One Roof). As such, it forms a stark and somewhat uneasy contrast to the rest of the book with its epistolary source base.

Many readers will be sceptical about the credibility of the letters that comprise the book's sources, especially since Lambertz is particularly interested in the letters' 'ideologically based identity patterns' (p. 3). How do we know that citizens did not feign allegiance to the regime to get what they wanted – as Havel's greengrocer did? Lambertz concedes that these 'self-portrayals were partly written strategically' (p. 23). But he argues that the letters were often simultaneously 'generators of biography' (*Biographiegeneratoren*): the act of writing turned into a performative inscription into socialist ideals (and was not contradictory to strategic writing). Indeed, the sheer number of quotations in ideological language, often without a clear purpose, show that these were not the hyper-ideologized statements and ritualization that Michal Pullmann has identified for the period of normalization. The book's point that socialist ideology was foundational to the personal identity of a significant part of the population is convincing.

The core of the book thus makes an important contribution to literature. At the same time, in my view Lambertz does not reach all his conceptual goals. The division between the population and the regime – which he aims to deconstruct – remains strong throughout. The source letters were, after all, written by members of the public to state or media actors and thus reinforce the dichotomy between *us* and *them*. Stylistically, Lambertz's writing tends to be long-winded and somewhat repetitive; he overuses filler words such as *durchaus* and *sicherlich*. There are also a few factual errors, such as the assertion that the Munich anti-communist broadcaster Radio Free Europe was called Radio Liberty from 1964 (p. 111; in fact, both broadcasting organizations existed side by side: RFE broadcast to the Soviet satellite states, while RL broadcast to the Soviet Union).

Most importantly, the book would have been well served by a wider source base. The letters are often left standing on their own, which makes it difficult to judge their impact. This is evident when letter-writers accuse others of anti-socialist behaviour, especially with regard to the German occupation. Lambertz mentions several instances of such slander. One Prager wrote in 1959 to complain that his flat had been unlawfully requisitioned by a member of the housing administration who, before 1945, had collaborated with the Germans, had hung a swastika flag from his window, and had worn brown shirts (p. 144). As Lambertz writes, in the narrative of the letter, this turned the alleged collaborator into an 'anti-subject' that worked to present the writer as a good socialist. However, the argument was clearly not only an instrument of narration but also a substantial accusation against a specific person. What repercussions did it have? While it would be impossible to follow up on every single accusation made against individuals, Lambertz does not even address their potential role as instruments of defamation. His focus on socialist ideology as a tool of identity thus sometimes results in the underestimation of the significance of repression. Less than ten years after the Slánský trials, this was still an important measure of control. A closer look at records of police or prosecution authorities might have been useful to better contextualize the letters.

Despite these drawbacks, *Sozialistische Subjektivitäten* is an important contribution to the historiography of post-Stalinist Czechoslovakia. The book makes it all but impossible to seriously claim that Czechoslovaks were reserved towards socialism in the period preceding the Prague Spring. It is also timely, showing how dubious ideologies were ossified into individuals' sense of identity and the processes by which even contradicting information was integrated into personal ideological narratives.

Felix Jeschke

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Stefan ZWICKER

„Národní mučedníci“: *Albert Leo Schlageter a Julius Fučík. Hrdinský kult, propaganda a kultura vzpomínání*

Praha, Academia 2023, 408 s., ISBN 978-80-200-3221-8.

Analýza vytváření kultu mučedníků moderními politickými hnutími má v historiografii tradici sahající přinejmenším do osmdesátých let 20. století, zejména francouzských výzkumů tzv. míst paměti. Můžeme připomenout z české historiografie práce Jana Randáka o kultu mučedníků revoluce 1848,¹ husovský kult zpracovávaný Evou Doležalovou a dalšími² nebo Mileny Lenderové o dceři Karla Havlíčka Borovského³ či prvorepublikový mýtus Zborova zpracovaný Janem Galandauerem.⁴ Byla to především moderní radikální politická hnutí, která vycházela z potřeby odvozovat svou legitimitu z prolité krve vlastních aktivistů. Kult hrdinů-mučedníků začínal už během francouzské revoluce, zmiňme francouzského Josepha Baru nebo německého majora Schilla. Tato móda vrcholila během 20. století. Vzpomeňme na kult padlých rudoarmějců a hrdinů bolševické revoluce, např. Zoji Kosmoděmjanské nebo Pavlíka Morozova.

S mrtvými „kamarády“ pracovala snad ještě raději propaganda nacistická, např. oběťmi tzv. Pivního puče, Horsta Wessela, nebo člena Hitlerjugend Herberta Norkuse, ostatně hymna nacistické strany zmiňovala „kamarády zastřelené rudou frontou a reakcí“.

Kult hrdinů-mučedníků se ale stával součástí státní identity i v tradici demokratické. Příkladem jsou irští revolucionáři, jako byl Kevin Barry, britská zdravotní sestra Edith Cavel popravená německými okupačními úřady v Belgii za první světové války, italský poslanec rakouské říšské rady Cesare Battisti, po roce 1945 pak připomínání fašisty zavražděného Giacomo Matteotiho, či nacisty zavražděných sourozenců Schollových.

Kult hrdinů-mučedníků je nutno odlišovat od komemorace obětí represí, jež obvykle nemají jména. Tak vedle obětí holokaustu, Lidic nebo Ležáků stojí jedinci nabízející vedle své smrti také hrdinský příběh. Příkladem jsou padlí atentáčníci na Heydricha, hrdinové nekomunistického odboje, např. skupina Tří králů,

1 Jan RANDÁK, *Kult mrtvých. Smrt a umírání v revoluci 1848*, Praha 2007.

2 Jan ADÁMEK et al., *Jan Hus. Odvaha myšlenky, odvaha víry, odvaha smrti*, Tábor 2015.

3 Milena LENDEROVÁ, *Dcera národa? Tři životy Zdeňky Havlíkové*, Praha – Litomyšl 2013.

4 Jan GALANDAUER, *2.7.1917 – bitva u Zborova: česká legenda*, Praha 2002.

nebo naopak hrdinové odboje komunistického a východní fronty, např. Maruška Kudeříková, Otakar Jaroš, Ján Nálepka, Jan Šverma a Jožka Jabůrková.

Kult mučedníků, případně mučedníků-hrdinů, vytvářel také antikomunismus. V českém případě to je především Milada Horáková a Jan Palach, Jan Patočka nebo Pavel Wonka. Mýty hrdinů-mučedníků se ale vytvářejí i dnes, vzpomeňme Jána Kuciaka nebo nedávného mučedníka ruské opozice Alexeje Navalného. Existují i postavy kontroverzní spojující členství ve fašistických organizacích s odbojem proti komunismu, jako je italská Norma Cosseto (členka fašistické strany zavražděná komunistickými odbojáři na Istrii) nebo Stěpan Bandera či Jozef Tiso.

Jednu z prvních prací dotýkajících se mýtu hrdinů-mučedníků předložil jako disertaci v roce 2004 Steffan Zwicker (1969–2024) pod názvem *Nationale „Märtyrer“ – Albert Leo Schlageter und Julius Fučík. Studien zu Heldenverehrung und Propaganda im Europa des 20. Jahrhunderts*. Pozitivně hodnocenou práci vydal o dva roky později knižně. Po téměř dvaceti letech od jejího obhájení se dostává k českému čtenáři také její překlad. Jak je z názvu zřejmé, autor zvolil komparativní přístup a porovnává dva mučedníky vyzdvihované radikálními politickými hnutími, německého nacionalistu Leo Schlagetera (1894–1923) a českého komunistu Julia Fučíka (1903–1943). Zatímco Fučíka netřeba českému čtenáři blíže představovat, Leo Schlageter byl radikálním studentem a členem NSDAP, který se zapojil v roce 1923 do protestů proti francouzské okupaci Porúří, byl zatčen okupačními orgány, odsouzen a popraven. Kult Schlagetera byl po roce 1923 budován celým politickým spektrem, nejen nacisty, ale též katolíky, úřady Výmarské republiky a po jistou dobu dokonce německými komunisty. Nacisté si po svém převzetí moci hrdinu monopolizovali a učinili jej jedním ze svých nejdůležitějších mučedníků. Po roce 1945 byl pochopitelně téměř zapomenut, resp. přežíval v kruzích západoněmecké krajní pravice.

Práce má tři hlavní části, dvě kapitoly věnované oběma mučedníkům, popisující jejich první a druhý život, a kapitolu třetí – komparativní. Z části věnované Fučíkovi je ale dnešní čtenář zklamán. V posledních dvaceti letech totiž vyšly monografie další, reflektující nově objevené prameny, navíc se konala zdařilá fučíkovská výstava v Národním památníku na Vítkově. Vzhledem k uběhnuvším dvaceti letům od napsání práce mám proto jisté pochybnosti, zda mělo cenu překlad v takto neaktualizované podobě vydávat. O Fučíkovi a jeho mýtu se tak dnešní čtenář dočte daleko více jinde.⁵ V novějších publikacích najdeme například více zmínek

5 Libor JÚN – Markéta KABŮRKOVÁ – David MAJTENYI (eds.), *ReporTvář Julia Fučíka = Notes and Faces of Julius Fučík*, Praha 2020; Marek TOMAN – David MAJTENYI, *Zrádce*,

o diskusích nad Fučíkem v roce 1968 a pochopitelně se dozvíme o českých debatách ohledně znovuinstalování Fučíkovy sochy na Olšanech v roce 2013. Autor také víceméně opomíná globální rozměr Fučíka, vydávání desítek překladů *Reportáže psané na oprátce*, ulice pojmenované po Fučíkovi v mnoha evropských i neevropských zemích včetně poměrně silného fučíkovského kultu v NDR.

Práci zastřešuje kapitola třetí, která si klade otázku, jak se z mrtvého stává mučedník, a pokouší se oba kultury srovnávat. Autor identifikuje pomocí existující odborné literatury a osudů obou hrdinů předpoklady a hlavní rysy kultů hrdiny-mučedníka. Dochází k závěru, že takováto postava je jakousi kulturní konstantou, kolem níž se znovu a znovu vypráví příběhy o neobyčejném dětství, mladistvé kráse a duchovní velikosti, zradě, předčasně a odvážné smrti a zavazující oběti. Přínosem této kapitoly je, že zmiňuje další modelové příklady kultů, např. Johanku z Arku nebo současníků obou kontroverzních hrdinů. Nečiní tak ale systematicky. Jsem názoru, že záslušnější by bylo, kdyby se autor pokusil na příkladu možná několika desítek evropských národních hrdinů – mučedníků vypracovat typologii životů a posmrtných kultů moderních martýrů a zasadil je do širšího kontextu diskusí o pozdně moderním obratu od hrdinů k obětem (tzv. holokaustizace paměti druhé světové války), případně do vztahu k dalším formám mučednictví, např. mučednictví bez hrdinského příběhu, lehčí formy mučednictví jako je věznění přispívající k vytvoření kultu (např. Václav Havel nebo Nelson Mandela). Také se nabízelo vyjádřit se ke specifikům moderních hrdinek-mučednic. Takový přístup by autorovi otevíral prostor k diskusi na téma odlišných rolí hrdinů-mučedníků v demokracii, nacismu a komunismu.

Ačkoli autor probádal úctyhodné množství pramenů a prostudoval dostupnou literaturu, při četbě se nemohu obránit otázkou, zda byla vhodná samotná volba obou modelových typů mučedníků? Z literatury věnující se historické komparatistice víme, že se většinou nedoporučuje kombinovat synchronní a diachronní přístup. Autor nicméně porovnává dvě osoby umírající v jiné době, v jiných zemích a působící v řadách různých hnutí. Alternativou by bylo srovnávat kulty mučedníků jednoho hnutí, zavražděných v podobné době ale v různých zemích (např. srovnání Fučík – Thälmann), nebo naopak srovnání diachronní, např. proměny kultu mučedníků během českých moderních dějin (Havlíček – Fučík – Palach). Nebo by se nabízela volba třetího, tentokrát demokratického hrdiny-mučedníka, umožňují-

hrdina, spisovatel? Jaroslav Klecan z Reportáže psané na oprátce, Praha 2021; František A. PODHAJSKÝ (ed.), *Julek Fučík – věčně živý!*, Brno 2010.

ciho diskutovat otázku, čím se liší kult demokratického a nedemokratického hrdiny-mučedníka?

Zwickerova kniha nabízí obrázek dvou relativně významných kultů v historické paměti dvou evropských společností, které sice mají mnohé podobnosti, ale také mnohé rozdíly. Jejich občasná srovnání prováděná autorem ve třetí kapitole a v závěru nám bohužel nic neprozrazují o podrobnostech či rozdílech obou, slovy autora, totalitních režimů a spíše je zasazují do obecně evropského kultu mučedníků inspirovaného křesťanstvím. Autor např. nezmiňuje genderová specifika obou režimů, tedy rozdíl mezi nacistickým kultem mučedníků, jimž jsou muži-vojáci, případně členové paramilitárních spolků, a kultem komunistickým, jehož významnou částí jsou ženy a civilisté, resp. civilistky. Ovšem každé srovnání je obtížné, neboť nacistické hnutí si neprošlo ani dlouhou a krvavou revolucí, ani vítěznou obrannou válkou a celkově mělo relativně krátkou dobu na rozvinutí a ustálení svých kultů hrdinů-mučedníků. Přínos vydání českého překladu tak vidím především v seznámení se s osobou Leo Schlagetera, pro českého čtenáře zcela neznámou. V neposlední řadě je třeba ocenit kvalitní překlad i grafickou podobu knihy.

Stanislav Holubec

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

Zilli SCHMIDTOVÁ

Bůh se mnou měl nějaký plán! Vzpomínky německé Sintky

Praha, Stanislav Juhaňák – Triton 2023, 121 s., ISBN 978-80-7553-563-4.

Autorka vzpomínek Zilli Schmidtová, roz. Reichmannová (1924–2022), která zemřela před dvěma lety ve věku 98 let, pocházela z rodiny kočovných německých Sintů. Za války prošla Lety u Písku, pankráckým vězením i Osvětimí. V tzv. cikánském rodinném táboře, kam byla Zilli deportována v březnu 1943, byla v srpnu 1944 v Osvětimi zavražděna řada Zilliných příbuzných, včetně jejích rodičů, sestry se šesti dětmi a také Zillina dcera Gretel, která se jí narodila v roce 1940 v Chebu. Coby práceschopná pokračovala Zilli transportem z Osvětimi do Ravensbrücku, odkud se jí podařilo uprchnout. Po skončení války se znovu shledala se svými dvěma bratry, rovněž přeživšími holokaustu. Navzdory pohnutému životnímu osudu a celoživotní diskriminaci se Zilli rozhodla sdílet své vzpomínky, aby se – jak sama říká – na utrpení Sintů a Romů nezapomnělo.¹ V češtině byla kniha vydána v překladu tři roky po německém originálu.²

Podobně jako mnoho přeživších holokaustu, Zilli v biografickém interview, knižně zpracovaném Janou Mechelhoff-Herezi a Uwem Neumärkem z berlínského Nadace Památník zavražděným Židům Evropy,³ popisuje svůj předválečný život jako idylický. Její sedmičlenná rodina hlavně v létě až do vypuknutí války kočovala po Bavorsku a Durynsku, tatínek provozoval pojízdné kino a maminka podomní prodej. Zilli ve svém příběhu meziválečné období romantizuje jako krásné, i když do jejího vyprávění prosakují i drobné vzpomínky na segregované sociální klima, zvláště v institucionálním vzdělávání, které Romům nepřálo. Teprve v roce 1939 se Schmidtovi rozhodli hledat útočiště mimo Německo, nejprve v česko-německém

- 1 Svým postojem Zilli de facto přejímá slogan „Nikdy nezapomenout“, který je typický pro paměťové instituce připomínající holokaust, výuku o holokaustu i pro pietní akce typu Den památky obětí holokaustu. Historická debata pak často reflektuje otázku, zda tato a podobné politické fráze neredukují dějiny na komemoraci. Viz např. Doris L. BERGEN, *Studying the Holocaust*, in: *The Holocaust and Historical Methodology*, ed. Dan Stone, New York 2015, s. 158–177.
- 2 Zilli SCHMIDT, *Gott hat mit mir etwas vorgehabt! Erinnerungen einer deutschen Sinteza*, ed. Jana Mechelhoff-Herezi a Uwe Neumärker, Berlin 2020; v anglickém překladu Zilli SCHMIDT, *God Has Something in Store for Me! Memoirs of a German Sinteza*, Berlin 2021.
- 3 Editoři uvádějí, že je kniha založena na rozhovoru z 10. července 2018 uloženém v online sbírce Nadace Památník zavražděným Židům Evropy, *Mluvit všemu navzdory*, www.sprechentrotz-alem.de (14. 7. 2024), a videorozhovoru natočeném v rámci připomínkové akce na českém velvyslanectví v Berlíně, pořádané ve spolupráci s Nadací Památník zavražděným Židům Evropy, 4. dubna 2019, který je dostupný na YouTube kanálu *Every Day is Romaday*, https://www.youtube.com/watch?v=1g9U_C33muo (14. 7. 2024).

pohraničí a pak ve Francii, kde měli rodinu. Ani tak ale nacistické perzekuci neunikli. I přes utrpení prvních let války bylo pro dvacetiletou Zilli shledání s rodinou v osvětimském rodinném táboře úlevou. O to víc se jí dotklo zjištění, že celá její rodina byla vyvražděna prakticky ihned po Zillině deportaci z Osvětimi do Ravensbrücku, což si plně uvědomila až po svém poválečném návratu. Po krátkých zastaveních v Berlíně a Vídni na konci války, kdy se jí podařilo uprchnout z Ravensbrücku, se Zilli vrátila zpět do (západního) Německa.

Jádro knihy, 88 stránek, má charakter autobiografie rozčleněné do sedmi větších chronologických celků a drobných podkapitol, v nichž se opakuje téma vztahu k rodině, víře, traumatu a odškodnění, ale i každodennosti, identity a emancipace. Knihu stejně jako v německém originálu uvádějí slova někdejší místopředsdkyně Spolkového sněmu, Claudie Roth, poslankyně za Svaz 90/Zelení, která lze číst jednak jako gesto její politické podpory nadaci *Památník zavražděným Židům Evropy*, a na druhou stranu i jako druh symbolického poděkování ze strany editorů za politickou přípravu půdy pro rezoluci „Bojovat proti anticiganismu“, kterou Spolkový sněm přijal v březnu 2019 krátce před vydáním knihy. Ve stejné době byla ostatně spolkovou vládou ustavena také Nezávislá komise pro boj proti anticiganismu, v níž zasedla i editorka této knihy Jana Mechelhoff-Herezi.

Zilli patřila mezi přeživší, kteří ani po válce nepřestali věřit, jak ostatně napovídá i název knihy. Otázka víry přeživších je dodnes součástí teorie judaismu a poholokaustové teologie vůbec.⁴ Zilli se naopak přimkla se k Bohu, který jí skýtal útěchu. Na smrtelném loži tak učinil i její poválečný manžel, Toni Schmidt (†1989), romský hudebník a rovněž přeživší. Zilli si nicméně smrt rodiny, a především dcery vyčítala po celý zbytek života, trpěla depresemi i jinými zdravotními problémy. Kromě víry jí byl oporou především manžel, s nímž dlouhá léta mlčky sdílela svůj osud, a její bratři s rodinami.⁵ Sama ale zůstala bezdětná.

Vědomá si svých bolestných ztrát, Zilli již v roce 1950 za podpory Toniho započala svůj boj s německými úřady o odškodnění pro rasově pronásledované přeživších, během něž se opakovaně setkala s protiromskými predsudky, které v knize také přibližuje. I když se Zilli prvního odškodnění dočkala již v polovině 50. let, rasové pronásledování Sintů a Romů vlada SRN zákonem uznala teprve v roce

4 V českém jazyce, viz např. Alžběta TURKOVÁ, *Židovská teologie a holocaust*, Praha 2012.

5 K otázce obětí nacistického vyvražďování a jejich mlčení, viz např. vzpomínky dětské přeživší, rakouské Romky Ceija STOJKA, *Wir leben im Verborgenen: Erinnerungen einer Rom-Zigeunerin*, ed. Karin Berger, Wien 1988; nebo homosexuálních obětí, za všechny příběh Josefa Kohouta napsaný pod pseudonymem: Heinz HEGER, *Die Männer mit dem rosa Winkel der Bericht eines Homosexuellen über seine KZ-Haft von 1939–1945*, Gifkendorf 2019.

1982. V roce 1988 Zilli spolu se svým bratrem svědčila u zemského soudu v Siegenu proti nacistickému SS-Rottenführerovi Ernst-Augustovi Königovi, vedoucímu bloku „cikánského tábora“ v Osvětimi, který byl po dlouhém procesu roku 1991 odsouzen na doživotí. Po vynesení rozsudku König spáchal sebevraždu.

Po Toniho smrti Zilli traumatické vzpomínky pronásledovaly s novou naléhavostí, ale stále nebyla plně připravena je sdílet. K tomu došlo až na samém sklonku jejího života, kdy byla oslovena nejprve německým historikem Heiko Haumannem⁶ a poté Nadací Památník zavražděným Židům Evropy. V roce 2018 Zilli poprvé vystoupila veřejně v rámci Mezinárodního dne památky obětí romského holokaustu a o tři roky později ji spolkový prezident Frank-Walter Steinmeier vyznamenal Řádem za zásluhy Spolkové republiky Německo za politickou angažovanost v boji proti nacistickým zločinům a anticiganismu. Zilli Schmidt zemřela 21. října 2022 v německém Mannheimu, rok před publikací její knihy v českém překladu.

Textovou část knihy uzavírá doslov z pera editorů. Na osmnácti stranách nejprve přibližují své první setkání se Zilli a poté shrnují její příběh doplněný o historická fakta. Kladou ale i faktografické a epistemologické otázky určené jim samým i čtenářstvu. Nakonec reflektují, jak se jim se Zilli podařilo navázat kontakt a uvést ji do veřejného prostoru. Pomíjejí však otázku individuální i kulturní paměti holokaustu a jejího utváření v průběhu poválečných dekad. Na rozdíl od německého originálu je český doslov opatřen pár odkazy, které čtenářstvu poskytují bližší vhled do výzkumu holokaustu Sintů a Romů v Čechách a na Moravě, i několika bibliografickými referencemi.

Zilliny paměti jsou poutavým a vzácným svědectvím o utrpení Sintů a Romů za války i po ní, ale i citlivým autentickým vhladem do jejich každodennosti, s nimiž se v romském kontextu paměti holokaustu zřídka setkáváme. Přesto, nebo právě proto překvapí, že kniha Zilli Schmidt neobohatila paměťové ediční řady NLN nebo Nakladatelství Academia, ale byla vydána nakladatelstvím Triton Stanislava Juhaňáka, původní profesí lékaře, který se zaměřuje většinou právě na tento druh odborné literatury.⁷ Doslovný překlad, stejně jako původní německý originál, by si pro širší čtenářskou obec i didaktické účely zasloužil více odborných komentářů alespoň formou odkazů, chronologický přehled událostí nebo informační se-

6 Heiko HAUMANN, *Die Akte Zilli Reichmann: zur Geschichte der Sinti im 20. Jahrhundert*, Geschichte Fischer, Frankfurt am Main 2016, <http://d-nb.info/1080386467/04>.

7 V nakladatelství Academia ostatně vyšla i kniha o Hermannu Diamanskim, Zillině ochránci a milenci v Osvětimi. Heiko HAUMANN, *Hermann Diamanski: Jak přežít katastrofu. Německý příběh mezi Osvětimi a státní bezpečnostní službou*, Praha 2014.

znam referenční literatury.⁸ Nedostatečné jsou také anotace vizuálního materiálu, chybí rovněž struktura a metodologie vedení rozhovorů a otázky, které Zilli její tazatelé kladli. Cílem editorů sice „nebylo vytvořit další vědeckou publikaci, ale přístupnou, čtivou knihu“, jak ostatně píše ve své eseji Markus Pape,⁹ německý novinář žijící v Praze a autor předmluvy českého překladu, avšak i v knize jako tato jsou standardy kritické práce se zdroji zvláště v dnešní postfaktické době z mého pohledu zásadní. I přesto pevně věřím, že se vzpomínky Zilli Schmidt stanou součástí školního kurikula, kam dozajista patří, a přispějí k hlubší reflexi naší traumatické minulosti.

Kateřina Králová

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

8 Inspirací zde mohou být četná svědectví právě ze zmiňovaných edičních řad nebo zahraniční práce typu Alexandra ZAPRUDER, *Salvaged Pages*, New Haven 2015.

9 Markus PAPE, *Paměť porajmosu. Autobiografie přeživší vzeňkyně tábora Lety u Písku*, A2, 2020, č. 15 (15. 7. 2020), <http://www.advojka.cz/archiv/2020/15/pamet-porajmosu> (14. 7. 2024).

Miroslav HROCH

Jak jsem to tenkrát viděl. Vzpomínky

Praha, Karolinum 2024, 410 s., ISBN 978-80-246-5575-8.

Vzpomínek českých historiků, kteří se ve svém oboru uplatnili po r. 1945, resp. 1948 utěšeně přibývá. Dokonce by se dalo říct, že se jejich memoáry staly již specifickým žánrem.¹ Napsány byly autory, kteří dobře ví, jak důležitý je původní historický pramen v odborném bádání o minulosti. Rovněž si jsou vědomi toho, že se jejich vzpomínání může stát jak předmětem historických analýz, tak i kritického zhodnocení, které ovšem nebude ve všem sdílet způsob, jakým vzpomínající vidí svou roli v dějinách.

Postaveno může být např. na sémiotických figurách, jež se mohou vzájemně prolínat, „u čeho všeho jsem byl“, „komu jsem pomohl/komu jsem ublížil“, „čeho lituji“, „v čem jsem byl nepochopen“, „co potřebuji uvést na pravou míru“, „co se mi podařilo/nepodařilo“ atp., z nichž lze usuzovat na směrodatné intence takového vzpomínání. Miroslav Hroch se však nechce nechat lapit do poněkud záluďné sítě takto pojaté sémiotiky, vůči níž lze namítnout, že něco podstatného zamlčuje nebo zkresluje, či zveličuje to, co je nepodstatné. Jeho hlavním cílem je přenést se ze současnosti do minulosti, což ostatně dobře vystihuje titul recenzované knihy. Jisté úskalí tohoto přístupu spatřuji v tom, že i pro skvěle vyškoleného historika je problém, jak vykládat svou vlastní minulost bez ohledu na to, že ví, jak „to dopadlo“. Nechci však levně těžit z notoricky známého úskalí každého historického výkladu. Mám totiž pocit, že autor se s ním vypořádal tak, jak se sluší na zkušeného historika, jenž se seriózně zabýval metodologickými otázkami svého oboru a získal tím uznání svých studentů.²

S Miroslavem Hrochem (* 1932), českým historikem světových dějin a mj. i rozeným diskutérem, jsem strávil řadu hodin v rozhovorech o teoretických i praktických problémech konceptualizace minulosti. Tato zkušenost mi poskytuje výhodu, že nejsem odkázán jen na vlastní text jeho memoárů. Na druhé straně mě však disponuje k tomu, abych toto vzpomínání viděl i z jiných úhlů pohledu než čtenář Hrochova textu, který tuto zkušenost nemá. Nepovažuji však za produktivní zabývat se tím, v čem mají, či nemají Hrochovy vzpomínky „pravdu“. Soustředím se na

1 V době, kdy jsem psal tuto recenzi, jsem neměl pro srovnání k dispozici zkrácenou německou verzi autorových vzpomínek: Miroslav HROCH, *Leben, Lehren und Forschen in Zeiten des Umbruchs. Erinnerungen eines Prager Historikers*, Köln 2024.

2 Lucie STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014.

to, kde v nich „otevívá karty“ způsobem, jenž považuji pro rozvoj české historiografie za přínosný.

Miroslav Hroch vydal již r. 2018 v Antverpách stručnou autobiografii, která na rozdíl od jeho česky vydaných vzpomínek obsahuje řadu fotografií. Recenzovaná publikace nám však vizualizaci jejího autora nenabízí. Na druhé straně je třeba přivítat, že každá kapitola je v ní uzavřena rozhovorem, který s autorem vedl historik Zdeněk Nebřenský. Výslednou kvalitu memoárového textu to zvyšuje, protože Hroch je nucen aktivizovat svůj argumentační potenciál tím, že svůj text upřesňuje, doplňuje a někdy i reinterpretuje. Škoda jen, že na konci připojený jmenný rejstřík není vždy spolehlivý. Uveden v něm není např. Hrochův vrstevník Josef Petráň (s. 241, 255, 355). Opomenut byl i J. V. Stalin, s nímž se musel Hroch vyrovnávat při hledání metody svého studia národních hnutí s vědomím, že by mohl takříkajíc „narazit“ (s. 155–157).³

Výkladová struktura recenzované knihy je chronologická, což jejího autora svým způsobem nutí k tomu, aby nevynechal nic podstatného z toho, co prožil. Rozdělena je do tří hlavních celků. *První dvacetiletí* (s. 15–96) sahá od dětství až po dokončení gymnaziálního studia (1951). V *Druhém desetiletí* (s. 97–301) se autor obsáhle soustřeďuje na studium a na budování své akademické kariéry na FF UK (1951–1969). Referuje mj. o svých kontaktech s kolegy v zahraničí, zejména o studijních pobytech na Západě, což vedlo k počátkům zájmu československých bezpečnostních orgánů o jeho osobu. Poslední z těchto oddílů, které se skládají z jednotlivých kapitol a podkapitol, je nazván o poznání expresivněji než ty předchozí, *Těžká léta* (s. 302–392). Kniha obsahuje rovněž jeho úvod a doslov, v němž dospívá k jistému nadhledu jak nad svým životem, tak i nad historickým bádáním jako takovým.

Hrochovy formativní zážitky vytvářelo dětství prožívané v Praze v období Protektorátu Čechy a Morava. Dále to byla okolnost, že i když pocházel z dělnické rodiny, mohl vystudovat a maturovat na kvalitním žižkovském gymnáziu (1943–1951). Zvláště důležitý byl jeho ozdravný pobyt v Norsku (1947), kde si uvědomil význam přeshraniční zkušenosti pro formování mladého člověka. Právě zde začal jeho dlouhodobý zájem o Norsko a Skandinávii, jenž zřejmě tvořil jeden z možných impulzů pro Hrochovo pozdější pojetí historické komparatistiky. K tomu přistoupila jeho vášeň pro zkoumání a nacházení toho, co chápe jako vědeckou pravdu

3 Miroslav HROCH, *Studying nationalism under changing conditions and regimes. Intellectual autobiography*. Nise essays 3, Antverp 2018, s. 15–52.

o minulosti, která má být za daných okolností co nejobjektivnější, a tak přispívat k hlubšímu poznání historického rozměru procesů, které ve společnosti probíhají.

Během studia na FF UK pro něj bylo „osudové“ setkání se s generózním historikem Josefem Polišenským, který v něm objevil neobyčejně nadaného, pracovitého a dodejme i cílevědomého studenta, jehož rozvoji věnoval zvláštní pozornost. Ze studenta historie se tak postupně stával asertivní *homo academicus* získávající si uznání jak svých vrstevníků, tak i vlivné části tehdejších pedagogů. Pro Hrochovu fakultní kariéru z nich byl nejdůležitější s Polišenským rivalizující historik Oldřich Říha, vedoucí katedry obecných dějin a jedna z opor normalizačního režimu na FF UK v jeho počátcích. Mladý akademik svou pozici na fakultě podpořil vstupem do komunistické strany, v níž setrval i za normalizace. Vskutku nemilým zážitkem pro něj byl tlak, jenž jej přiměl k tomu, že se před odjezdem na studijní pobyt v Marburgu stal spolupracovníkem státních bezpečnostních orgánů (1964). Bylo to v době, kdy si hledal badatelské cesty ke svému velkému tématu – komparativnímu studiu národních hnutí malých evropských národů, které mu v pozdějších letech přineslo nevšední uznání zejména mezi německými, skandinávskými, pobaltskými a anglosaskými historiky.

Šťastná tvář tohoto desetiletí byla provázena nadějemi Pražského jara a s ním spojenou představou o socialismu „s lidskou tváří“. Vskutku frustrující byla pro Hrocha následná normalizace, kdy se o něj začala opět zajímat Státní bezpečnost. Smysl života hledal ve své vědecké a popularizační práci a usilovné snaze o zachování elementárních standardů vědecké práce u fakultních studentů historie. Nepochybně jej těšilo, že mezi nimi nacházel žáky a žáčky, s nimiž si rozuměl. Hrochovu historickou školu v užším slova smyslu, tj. společenství těch, kteří by se takto sami nazývali a sdíleli společné metodologické krédo, se mu nepodařilo vytvořit. Má však řádu žáků a žaček, kteří se k němu rádi hlásí. Mezi i nimi jsou významné osobnosti českého a v několika případech i zahraničního akademického života.

České memoáry Miroslav Hrocha končí s několika dílčími přesahy r. 1989. Z chronologických dat jeho anglické intelektuální biografie, jež jsou dovedena do r. 2013, zjišťujeme, že jeho zahraniční uznání bylo symbolicky potvrzeno udělením několika čestných doktorátů, a to na univerzitách v Uppsale (1997), v Halle-Saale (2003) a Kaunasu (2007). Žádná česká univerzita se v tomto seznamu nevyskytuje, což je nepochybně dáno tím, že v zahraničí vysoko oceňují jeho (v dnešní terminologii transnacionální) vědecké přínosy k bádání o moderních národotvorných procesech, kdežto u nás doma stále přetrvává postoj opatrnické a někdy snad i závistivé

distancovanosti. Dokonce ani titul emeritního profesora mu nebyl na jeho alma mater udělen.

Hrochovy, jakož i jiné vzpomínky obvykle hovoří o určitých věcech více, o jiných méně a dalších vůbec ne. Pozoruhodné je však na nich to, že jsou provázeny výraznou sebereflexí a někdy i nezvyklou otevřeností. Navíc nám nabízejí šanci, abychom se v chápání jeho osobnosti „hnuli z místa“. Z tohoto důvodu se nyní soustředím jen na některá z témat, která otevřel a o nichž soudím, že se v nich prezentuje jako historik par excellence i jako člověk, který žil svůj život tak, jak uměl. Jeho existence přitom nebyla procházkou růžovým sadem, neboť oscilovala, jak sám říká, mezi „radostnými očekáváními“, „problémy a průšvihy“ a „těžkými léty“. Do Hrochova vzpomínání zároveň vstupuje přesvědčení, že ve svém historickém bádání a pedagogickém působení našel kýženou seberealizaci, z níž je možné mít čas od času ne-li radost, tak alespoň uspokojení.

Historik, který by chtěl tento aspekt Hrochovy osobnosti soustavněji analyzovat, by k tomu nepochybně potřeboval podporu psychologie, kulturní antropologie, historické sociologie a zřejmě i jiných oborů. Jejich spojnicí by mělo být to, že zkoumají interakce mezi „determinantami“, jež vstupují do moderního akademického prostředí, seberealizačními možnostmi aktérů, kteří v něm působí a mírou jejich vlivu ve vědeckém poli, v němž uplatňují své kompetence. Dále jde o otázku, proč někteří z nich sklízejí větší uznání než jiní, či ze svého seberealizačního pole vystupují jako veřejní činitelé. K těmto aspektům analýzy akademického pole budu přihlížet jen příležitostně, neboť tak nesnadný úkol by si vzhledem ke své náročnosti vyžadoval samostatnou studii.

Klíčovou komponentu recenzovaného textu spatřuji v líčení vzniku Hrochovy habilitační práce. O průběhu vlastního habilitačního řízení (1968) se však zevrubněji nezmiňuje, proto se nedozvídáme, jak se na tehdejší FF UK uplatňoval vztah mezi kvalitou vědeckého bádání uchazeče, jeho pozicí v oboru a reálnou (prospěl/neprospěl) či symbolickou mocí těch, kteří ho posuzovali. Hroch při této příležitosti stručně konstatuje jen to, že posuzování jeho habilitace bylo „hladké“. Nikomu nevadila jeho otevřená kritika Stalinovy koncepce národnostní otázky, které se snažil ve své stati o formování buržoazního národa v Evropě (1961), jak sám přiznává, z oportunních důvodů vyhnout. Stejně tak nevadilo, že pozitivně hovořil o revizionistickém austromarxistovi Otto Bauerovi, že místo pojmu třídní boj užíval pojem „sociální rozpor“ a nekritizoval „buržoazní nacionalismus“ (s. 256).

Z Hrochových informací dále vyplývá, že se považoval za „revizionistického“ historika, jenž se hlásí k marxismu v podobě analytické metody. Jeho interes o náro-

dotvorné procesy, na nichž jej více zaujalo to, co je spojuje, než to, čím se od sebe liší, se zprvu objevil na konci 50. let 20. století a poté se koncentroval do let 1962–1968, kdy si toto téma metodologicky ujasňoval a nakonec učinil předmětem komparativního bádání. Konceptuální aspekty svého bádání směřujícího k habilitaci formuloval v době svého studijního pobytu v Marburgu, kde měl příležitost vést podnětné diskuse se zahraničními kolegy a zdá se, že byl svým tématem přímo „posedlý“. Originální, a jak se později ukázalo i z mezinárodního hlediska nadobyčej přínosná, byla jeho typologie sledovaných národotvorných procesů malých evropských národů na fázi A (učenecký zájem o národ), B (národní agitace) a C (masové národní hnutí). Ve snaze vyhnout se stalinskému pojetí národa našel východisko v kvantifikaci a ve srovnávání sociální skladby představitelů vznikajících národních hnutí. Nepochybně mu také šlo o to, aby si našel cestu k historické analýze, která neměla být ve smyslu stalinistického marxismu „stranická“ (s. 155–157, 208–227, 243–248).⁴

Za marxistické na svém pojetí považuje to, že vycházel z teze, že národotvorné procesy jsou zásadně ovlivněny sociálními důsledky modernizačních změn a že vykazují „jistou pravidelnost“. Tento pojem měl, jak si myslím, ne-li nahradit marxistický koncept zákonitosti v dějinách, tak jej alespoň sofistikovat. Aby potvrdil zvolené východisko konkrétním výzkumem, vybral si pro něj malé evropské národy, které se vzájemně neovlivňovaly. Z transnacionálního hlediska jde o poněkud problematický přístup, neboť nelze přehlédnout, že Češi a Slováci se vzájemně ovlivňovali, což bychom mohli zřejmě najít v jisté míře i u jiných z vybraných národů. Hrochův koncept komparace byl rovněž limitován studijními možnostmi v zahraničí i jazykovými znalostmi přesto, že ty stávající byly excelentní. Dnešní pojetí výběru komparovaných komponent by si navíc vyžadovalo přesnější vymezení jejich reprezentativního vzorku než to, s nímž se tehdy u Miroslava Hrocha setkáváme.

K poznatku, že jednotlivé fáze nejsou nutným „průchodištěm“ národotvorných procesů, došel zřejmě až později, jakož i k tomu, že ne všechna národní hnutí dospěla do svého cíle.⁵ Příznivé přijetí jejich typologie, a to i u západních nemarxistů, bylo dáno podle jeho mínění tím, že ji lze dobře „aplikovat empiricky“ (s. 272–274). Miroslav Hroch potom udělal řadu kroků směřujících k tomu, že jeho interpretace se stala známou v zahraničí, kde si jí mj. povšiml i Eric Hobsbawm i další zahraniční kolegové. Hrochova „inzerční“ snaha byla usnadněna tím, že začátkem

4 Srov. Jiří ŠTAIF, *Český národotvorný proces jako komparace*, Časopis Matice moravské 133, 2014, č. 2, s. 301–319, zvl. 303–307.

5 Srov. Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Praha 1999, rec. J. ŠTAIF, in: Prager WISOHIM/Prague ESHP, 2001/2002, Bd./Vol. 6, s. 233–237.

r. 1969 vyšla v Praze zkrácená německá verze jeho habilitace, již mohl svým zahraničním kolegům poskytnout. U nás se začala Hrochova koncepce akulturovat v průběhu normalizace jako něco, co nebylo oficiálně příliš vítáno, nicméně však tolerováno. V zahraničí se jeho koncept moderních národotvorných změn nesetkal jen s pochvalným uznáním, nýbrž i s kritickými výhradami, což však nic nemění na tom, že jde o vědecký počin mimořádného významu, jenž je navíc v mezinárodní historiografii stále respektován.⁶

Hrochových valdštejnských bádání si povšiml Golo Mann, syn známého německého prozaika Thomase Manna a ve své době známý autor působící v oboru intelektuálně disponované a zároveň i politicko-kritické popularizace historie. Hroch mu překládal své výpisky z příslušných archivních materiálů do němčiny a on je pak hojně využíval ve své knize *Wallenstein: sein Leben* (1971). Několikaleťtý výzkum obchodu na Baltu, jenž navazoval na Hrochova valdštejnská studia, mu přinesl ovšem jen zlomek zahraničního uznání ve srovnání s národotvornou problematikou. Větší pozornost nevyvolalo ani to, že své téma z hospodářských dějin koncipoval jako regionální příspěvek k makrohistorii vývoje světového kapitalismu a svým způsobem se tak blížil k názorům Immanuela Wallersteina (s. 207). Stranou ponechme jeho vědeckopopulární knihy, z nichž si zřejmě cenil nejvíce své publikace o Oliveru Cromwellovi (1968).

Není divu, že za nejšťastnější dobu svého života a vědeckého profilování považoval 60. léta 20. století. V 90. letech se, jak sám říká, vezl na vlně zahraničního úspěchu, a to i proto, že své názory na národotvorné procesy mohl publikovat v německých i anglických monografiích. Z jeho memoárů je však zřejmé, že si je dobře vědom toho, že Štěstěna je nejen vrtkavá, nýbrž i záludná dáma. Nesmazatelně se do něj totiž vryla trýznivá zkušenost z husákovské normalizace spojená s opakovanými pocity ponížení, trapnosti, sebetrýzněním, kličkováním mezi různými tlaky a snahou pomoci kolegům, nad kterými visel vyhazov z fakulty. Dále šlo o opětné tlaky Státní bezpečnosti na další spolupráci, které Hrochovi ztrpčovaly život. K tomu dodejme, že na počátku normalizace pobýval v zahraničí a stál před dilematem, zda emigrovat do západního Německa, kde se před ním rýsovala slibná akademická kariéra, či přijmout zodpovědnost vyplývající z návratu do normalizačního Československa (s. 227–230, 371–381).

6 Srov. Miroslav HROCH, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse der gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, Prag 1968, dále viz Elisabeth BAKKE – John BREUILLY ad., *Symposium for Miroslav Hroch*, Nations and Nationalism 28, 2022, s. 739–759.

Hroch tím míní především zodpovědnost za historické obory na FF UK, za udržení jejich alespoň torzovité kontinuity, elementární vědeckosti a přijatelné úrovně studia historie, aby se tak zcela nevytratila role historiografie jakožto „garanta tradice národní vzdělanosti“ (s. 291–307). Po svém návratu ze zahraničí do Československa stále více zjišťoval, že cena, kterou za to bude muset zaplatit, bude mnohem větší, než původně předpokládal. V závěru svých memoárů formuluje názor, že svou úlohu v době, kterou prožil, celkově „nehodnotí jako selhání“ (s. 395). V předchozím textu však přiznává (někdy až kajícíně) několik svých selhání v době normalizace. Svědomitě přitom uvádí i to, že v této době měl oproti řadě svých kolegů na FF UK i určité výhody, z nichž bych zdůraznil větší existenční jistotu a možnost publikovat v normalizačním Československu bez zvláštních omezení. (Občas tomu tak bylo i v socialistickém i nesocialistickém zahraničí.) Dále šlo o studijní pobyty na Západě a možnost odmítnout roli prorežimního historického propagandisty (s. 304–305).

Normalizace Hrochovu působnost v poli *homo academicus*, v němž si v šedesátých letech vybudoval pozici odpovídající západním standardům, nenarušila do té míry, aby na ni nemohl po dvaceti letech zase plodně navázat. Nejen v tom vidím jeho znamenitý přínos jak české, tak i evropské historiografii. Zamýšlet se můžeme i nad tím, proč Hrochův životní příběh dodnes nepostrádá ani dramatickosti, ani stejně tak vytrvalou jako nelíčenou oddanost vůči svému povolání. Dobře vím, že tuto skutečnost lze relativizovat Hrochovým angažmá v jiných polích jeho působnosti, jež ostatně ve svých pamětech nikterak nezastírá, a dává se tak veřejně všanc. Co se týká osobních vztahů, umí být nad věcí a nepodléhá pokušení, aby si s někým vyrovnával účty. I kdyby měla mít tato upřímnost místy obezřetný nebo selektivní charakter, jsem přesvědčen o tom, že se v Hrochových memoárech setkáváme se vskutku pozoruhodnou osobností, jež je schopna kritické sebereflexe, kterou umí podnětně oslovovat zainteresovanou veřejnost. Zaznamenáníhodné je i to, že Miroslav Hroch napsal své memoáry v plné duševní síle ve svém doyenském věku, v němž je skutečně již na co vzpomínat.

Jiří Štaif

Creative Commons

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons – Uveďte původ – Neužívejte komerčně – Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.cs>.

